

*Jovita Neliupšienė, Valentinas Beržiūnas**

Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas

Jėgos struktūrų ir kariuomenės įtaka režimo išsilaikymui Baltarusijoje***

Straipsnyje analizuojama, kaip kariuomenė ir kitos Baltarusijos saugumo struktūrą sudarančios institucijos gali paveikti režimo stabilumą. Keliami du probleminiai klausimai. Pirmasis, kaip jėgos struktūros sistema ir jų formali ar neformali kontrolė, valdymas ir funkcijų apibrėžimas trumpuoju ir vidutiniu laikotarpiu lemia Baltarusijos režimo stabilumą? Antrasis, ar lemiamas veiksnys yra vidaus ir kariuomenės valdymo, kontrolės ir funkcijų apibrėžimo centralizacija ar vis tik sukarinimas? Dėmesys skiriamas institucinei analizei. Siekiama atskleisti, kaip ir kodėl apibrėžiamos kariuomenės ar saugumo institucijų funkcijos, kurios iš jų yra formalios, kurios neformalios, kokios neformalios institucijos ar organizacijos prisideda prie formalųjų institucijų pastangų užtikrinti režimo stabilumą.

Įvadas

Policija arba milicija, specialiosios pajėgos, kiti sukarinti daliniai ir kariuomenė sudaro bendrą saugumą užtikrinančių institucijų (dar vadinamų jėgos struktūrų) tinklą, kuris kiekvienoje valstybėje turi aiškiai išreikštas ir apibrėžtas funkcijas. Priklausomai nuo kiekvienos valstybės specifikos tos funkcijos gali ir nebūti labai aiškiai įvardytos, tačiau nusistovėjusios.

Suprantama, kad funkcijų apibrėžtumas dažnai priklauso ne tik nuo teisinės bazės, bet ir nuo politinės sistemos ar politinio režimo šalies viduje. Tradiciškai policijai ir su ja susijusios vidaus pajėgoms yra suteikiamos funkcijos užtikrinti saugumą šalies viduje, o karinės pajėgos yra atsakingos už pasirengimą atremti išorės grėsmes. Baltarusijoje ši atskirtis yra akivaizdi. Tačiau kitaip nei įprasta demokratiniuose režimuose, visų jėgos institucijų atskaitomybė ir

* *Dr. Jovita Neliupšienė* – Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto lektorė, Lietuvos Respublikos Prezidentės vyriausioji patarėja užsienio politikos klausimais. Adresas: Vokiečių g. 10, 01130 Vilnius, tel. 8-706-64054, el. p. jovita.neliupsiene@president.lt

** *Valentinas Beržiūnas* – Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto doktorantas. Adresas: Vokiečių g. 10, 01130 Vilnius, tel. 8-5-2624242, el. p. valentinas.berziunas@gmail.com

*** Straipsnis parengtas įgyvendinant tyrimą, kurį finansuoja Lietuvos mokslo taryba (sutartis Nr. LSS–270000–2122). Tyrimas įgyvendinamas autoriams bendradarbiaujant su Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutu.

kontrolė formaliais ir neformaliais būdais yra centralizuota vienose rankose, t.y. prezidento institucijoje. Antras akivaizdus skirtumas nuo demokratijoms įprastų policijos ir kitų jėgos struktūrų vidaus saugumą užtikrinančių institucijų sukarinimas (angl. *militarization*). Baltarusijos Vidaus reikalų ministerijos pavaldume esanti milicija turi ne vieną specialų sukarintą dalinį. Be to, egzistuoja ir vidaus saugumo pajėgos, galiausiai, net ir Baltarusijos pasienio tarnyba yra karinė tarnyba.

Šiame straipsnyje siekiama atsakyti į du klausimus. Pirmasis, kaip jėgos struktūros sistema ir jų formali ar neformali kontrolė, valdymas ir funkcijų apibrėžimas trumpuoju ir vidutiniu laikotarpiu lemia Baltarusijos režimo stabilumą? Antrasis, ar lemiamas veiksnys yra vidaus ir kariuomenės valdymo, kontrolės ir funkcijų apibrėžimo centralizacija ar vis tik sukarinimas?

1. Jėgos naudojimo architektūra: išnaudoti seną ar sukurti naują?

Rytų Europos šalių ir konkrečiai Baltarusijos saugumą užtikrinančių institucijų santykis su režimo stabilumu ar išlikimu nėra populiari studijų kryptis. Vieną išsamiausių apžvalgų apie Baltarusijoje egzistuojančią vidaus ir viešojo saugumo ir kariuomenės sistemą yra parengęs baltarusių analitikas Vyacheslau Paznyak¹. Civilinės vadžios ir kariuomenės santykiai Nepriklausomų Valstybių Sandraugos (NVS) šalyse taip pat nagrinėti kolektyvinėje monografijoje². Policijos, kariuomenės ir kitų institucijų, kurios turi teisę naudoti jėgą valstybėje, ryšio su režimo stabilumu studija atlikta nagrinėjant Lotynų Amerikos ar Vidurio Rytų atvejus. Taip yra, nes būtent tuose regionuose vyko daugiausiai karinių perversmų³.

Kaip pastebi J. Gandhis ir A. Przeworskis, nors dažnai teigiama, kad viasaapimanti jėgos naudojimo monopolija leidžia režimams ilgiau išlaikyti valdžią, tokia išvada, pasak autorių, nėra tokia jau vienareikšmiška⁴. Viena ver-

¹ Paznyak V., „Saugumo sektorius: jėgos struktūros, valstybės paslaptys ir Rusija“, žr.: Vitkus Gediminas, Pugačiauskas Virgilijus (sudar.), *Baltarusijos paradoksai: įstrigusios transformacija ir regioninis saugumas*, Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2004, p. 3264.

² Демократический контроль над военной сферой в России и странах СНГ. /Под ред. Никитина А.И. М.: Эслан, 2002. 248 с.

³ Bent keli iš jų: Gandhi J., Przeworski A., „Authoritarian Institutions and the Survival of Autocrats“, *Comparative Political Studies*, Vol. 40, No 11, November 2007, p. 12791301; Goldstone Jack A., „Understanding the Revolutions of 2011. Weakness and Resilience in Middle Eastern Autocracies“, *Foreign Affairs*, May/June 2011, p. 816.

⁴ Gandhi J., Przeworski A., (žr. 3 išnašą) p. 1280.

tus, ši išvada – teisinga, jei kalbėtume apie ilgai išsilaikiusius buvusio SSRS diktatoriaus Josifo Stalino (31 metus) ar Kinijos diktatoriaus Mao Zedongo (33 metus) režimus, atsakingus už milijonų žmonių žūtį. Kita vertus, buvusio Kambodžos diktatoriaus Polo Poto režimas, pražudęs apie du milijonus žmonių, išsilaikė vos trejus metus.

Transformacijos studijų kryptis nemažai dėmesio skiria tyrinėti, kaip keičiasi režimai iš nedemokratiškesnių į demokratiškesnius ir kokių šiems procesams reikia sąlygų, tačiau menkai analizuoja režimų stabilumo veiksnį. J. Goldstone'as teigia, kad režimai keičiasi, jei įvykdomos bent kelios sąlygos: pripažįstama, kad režimo elgesys gali pakenkti arba kenkia šalies ateičiai; elitas (ypač karinis) atsitraukia nuo valstybės reikalų ir neketina ginti vyriausybės; visuomenės dauguma dėl etninių, religinių ar kitų motyvų mobilizuojasi prieš režimą; režimo kaita palaikoma iš išorės⁵.

Režimai keičiasi retai, nes retai įvykdomos visos jau minėtos sąlygos. Tačiau svarbu tai, kad Goldstone apibendrinime minimas institucinis, būtent karinių pajėgų elementas, kaip vienas iš keturių esminių veiksmų revoliucijoms įvykti. Aiškinantis, kodėl kai kuriose valstybėse nevyksta demokratizacijos procesas, yra svarbu apibrėžti minėtas institucijas, nustatyti jų funkcijas, pavaldumą ir konkretų joms priskiriamą vaidmenį. Kalbant apie saugumo pajėgų tinklą ir jo įtaką politinio režimo stabilumui, kyla keli klausimai: koks yra civilių santykis su kariškiais, kaip vykdoma policijos arba milicijos, vidaus pajėgų ir kariuomenės kontrolė, koks šių institucijų tarpusavio ryšys, kaip siejasi (arba ne) jų funkcijos, kas ir kada apibrėžia funkcijas? Galiausiai, kas priima galutinius sprendimus veikti įprastinėmis sąlygomis ir tuo metu, kai situacija, nors nebūtinai yra ekstremali, tačiau yra politiškai motyvuota, sukelianti rezonansą tiek šalies viduje, tiek išorėje?

Baltarusijoje, Azerbaidžane, taip pat buvusiose SSRS respublikose Vidurio Azijoje po SSRS griūties 1991 m. įsitvirtino autoritarinio tipo režimai. Šiems režimams būdingi panašūs bruožai: valdžios koncentracija vieno lyderio ir jį supančio elito rankose, teisinės ir įstatymų leidžiamosios valdžios subordinacija vykdomajai valdžiai, opozicijos slopinimas. Jėgos struktūros – kariuomenė, saugumo aparatas, žvalgyba ir kitos institucijos atlieka vieną svarbiausių režimo palaikymo funkcijų. Formaliai jėgos struktūros yra pavaldžios civiliams politiniams lyderiams, nors jos išlaiko nemenką autonomiją. Kaip teigia Andrew'as Cottey'as, civilinės valdžios ir jėgos struktūrų „simbiozė“ – dvipusė. „Civiliams lyderiams būtinas saugumo struktūrų palaikymas. Savo ruožtu, saugumo struktūroms civiliniai lyderiai garantuoja veiklai būtinus resursus ir ga-

⁵ Goldstone Jack A. (žr. 3 išnašą) p. 8.

rantuoja pakankamai didelį savarankiškumo laipsnį“. Kaip pridūrė Cottey'us, reguliarioji kariuomenė šio tipo režimuose ne vaidina labai svarbaus vaidmens. Režimai remiasi vidaus saugumą palaikančiomis struktūromis, kurios malšina vidaus opoziciją⁶.

Kad režimas išliktų, lyderis privalo išlaikyti pusiausvyrą tarp įvairių politinių jėgų ir institucijų, taip pat jis turi užsitikrinti paramą per įvairias koalicijas ir rasti tinkamus kanalus ir priemones, kaip valdžią išlaikyti ilgą laiką. Dauguma valstybių vadovų, kurie patenka į valdžią nedemokratinio keliu, turi susikurti sau lojalias institucijas arba institucinę sandarą, kuri tenkins lyderio išlikimo sąlygas, bus jam lojali ir naudosis tais pačiais komunikacijos kanalais. Kita vertus, senąsias institucijas, taip pat ir jėgos struktūras, gali būti sunku kontroliuoti ir nukreipti šiuos veiksmus norima kryptimi, kadangi nepakan-ka turimų resursų arba įtikinėjimo priemonės nėra veiksmingos. Davidas H. Bayley'us, analizavęs policijos ir vidaus pajėgų veikimo specifiką Lotynų Amerikoje, konstatavo: „Policijos organizacinė struktūra, vienos arba kelių policijų buvimas, centralizacija arba decentralizacija, politikų ar biurokratinio aparato priežiūra, disciplinuota ar ne, specializuota ar ne – neturi įtakos politinio gyvenimo kokybei“⁷. Galima sutikti su šiuo argumentu, jog formalios struktūros nebūtinai veikia politinio gyvenimo kokybę. Tačiau, šiuo atveju, policija ar bet kurios kitos vidaus pajėgos, regis, turėtų veikti izoliuotai nuo visuomenės ir realizuoti tik savo institucinius interesus.

Dalyje buvusių SSRS respublikų, pavyzdžiui, Baltijos valstybėse, įsitvirtino demokratiniai režimai. Šiose valstybėse buvo iš naujo kuriamos naujam režimui lojalios institucijos. Kitose buvusiose SSRS respublikose, pavyzdžiui, Rusijoje arba Baltarusijoje, po 1991 m., iš esmės, išliko SSRS institucijų pagrindu veikiančios žinybos, kurios negarantavo sėkmės besikuriantiems naujiems režimams. Kaip pastebi Verena Fritz, posovietinėje erdvėje lūžio momentu institucijų kaitą buvo rekomenduojama vykdyti kaip „didįjį sprogamą“ (angl. *big bang*), tačiau tik keliose Vidurio ir Rytų Europos valstybėse, taip pat Baltijos šalyse ši strategija buvo efektyvi. Kitose šalyse kaita tęsėsi neplanuotai ilgai arba įvyko gili institucijų erozija⁸.

Baltarusijoje, kuri atkūrė nepriklausomybę 1991 m. pabaigoje, nebuvo suskubta sukurti naujų ar bent jau reorganizuoti esamų saugumo pajėgų.

⁶ Cottey A., „Civil-Military Relations and Democracy in the New Europe“, *Yearbook on the Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE)*, Vol. 13, p. 281295.

⁷ Bayley David H., *Patterns of Policing: A Comparative International Analysis*, New Brunswick, N. J.: Rutgers University Press, 1985, p. 210.

⁸ Fritz V., *State-Building. A Comparative Study of Ukraine, Lithuania, Belarus, and Russia*. Budapest, New York: CEU Press, 2007, p. 50.

Vidaus reikalų ministerijos (VRM) sistema, pasienio pajėgos, karinės pajėgos nebuvo reformuotos iki 1992 m. pabaigos. Pirmaisiais nepriklausomybės metais buvo tik paskelbta apie naujų įkūrimą ar pertvarką. Bet tokios institucijos kaip Baltarusijos Valstybės saugumo komitetas (KGB) net nepakeitė sovietinio pavadinimo. Taip pat išliko tokios SSSR laikotarpiui būdingos struktūros kaip Nepaprastųjų situacijų ministerija. Vienintelė reikšmingesnė naujovė 1992 m. įkurta Baltarusijos Saugumo Taryba (toliau BST).

BST iki šių dienų yra pagrindinis Baltarusijos politinis koordinacinis jėgos struktūrų kontrolės organas. Jos pagrindinė funkcija – užtikrinti sklandų nacionalinio saugumo sistemos funkcionavimą, svarstant nacionalinio saugumo klausimus ir priimant atitinkamus sprendimus, susijusius su nacionaliniu saugumu⁹. BST sudėtį sudaro svarbiausių Baltarusijos institucijų vadovai¹⁰. Darbinis ir administracinis BST organas sekretoriatas. Remiantis 2010 m. dekretu dėl Nacionalinio saugumo koncepcijos, sekretorius nuolatos informuoja šalies vadovą apie saugumo situaciją šalyje, koordinuoja skirtingų institucijų veiksmus stiprinant ir užtikrinant saugumą, užtikrina sklandų BST darbą ir nacionalinio saugumo politikos vykdymą¹¹. Tiesa, kaip pažymi Paznyakas, apie sekretoriato sudėtį, struktūrą ir veiklą viešos informacijos mažai, nors spėjama, kad sekretoriatą gali sudaryti apie 100, o gal ir daugiau pareigūnų¹². Nors BST galios skirtingais laikotarpiais, pasak Paznyako, pagrindinė šio organo funkcija, visgi, išliko pagrindinių jėgos struktūrų kontrolės¹³.

Į valdžią atėjus Baltarusijos prezidentui Aleksandrui Lukašenkai beveik visos jėgos institucijos – nuo viršaus (formuojančių politiką) iki apačios (politiką įgyvendinančių rajonuose) – buvo reformuotos, taip pat ir BST. Jos funkcijos ir pavaldumas nuo 1992 m. kelis kartus keitėsi. 1994 m. Baltarusijos Respublikos Konstitucijoje įtvirtinta, jog BST yra pavaldi šalies prezidentui,

⁹ Указ Президента Республики Беларусь, Об утверждении Концепции национальной безопасности Республики Беларусь, 9 ноября 2010 г. № 575, Глава 9/58, <http://www.sovrep.gov.by/index.php/1.7943...0.0.0.html>, 14 06 2013.

¹⁰ Prezidentas; premjeras; abiejų parlamento rūmų vadovai; prezidento administracijos vadovas; Valstybės kontrolės komiteto pirmininkas; generalinis prokuroras; Nacionalinio banko vadovas; užsienio reikalų ministras; gynybos ministras; nepaprastųjų situacijų ministras; finansų ministras; vidaus reikalų ministras; Valstybės saugumo komiteto pirmininkas; Karinio-pramoninio komiteto pirmininkas; Pasienio kariuomenės komiteto pirmininkas; vidaus kariuomenės vadas; prezidento patarėjas nacionalinio saugumo klausimais. Žiūrėti: Указ Президента Республики Беларусь, *Состав Совета Безопасности Республики Беларусь*, № 3 от 5 января 2007 г.

¹¹ Указ Президента Республики Беларусь, Об утверждении Концепции национальной безопасности Республики Беларусь, 9 ноября 2010 г. № 575, Глава 9/58.

¹² Paznyak V., „Saugumo sektorius: jėgos struktūros, valstybės paslaptys ir Rusija“, žr.: Vitkus G., Pugačiauskas V., sudar., *Baltarusijos paradoksai: įstrigusi transformacija ir regioninis saugumas*, Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2004, p. 3638.

¹³ *Ten pat.*, p. 3738.

kuris skiria ir atleidžia BST sekretoriato vadovą¹⁴. BST vadovu nuo 2009 m. yra generolas Leonidas Maltsevas, du kartus (1995–1996 m. ir 2001–2009 m.) vadovavęs Baltarusijos Gynybos ministerijai. Taip pat BST yra vadovavę: generolas Viktoras Šeimanas (1994–2000 m. ir 2006–2008 m.) – vienas artimiausių prezidento bendražygių, buvęs Lukašenkos administracijos vadovas, siejamas su kai kurių režimo kritikų dingimu. Uralas Latypovas (2000–2001 m.), buvęs kadrinis SSRS KGB darbuotojas ir Jurijus Žadobinas, buvęs Baltarusijos KGB vadovas.

Remiantis Gandhio ir Przeworskiego, BST funkcijų ir vadovybės kaitos pavyzdys rodo, kad atitinkamų institucijų kūrimas ir pastarųjų kontrolė nėra tik „užuolaidų kabinimas ant langų“. Tai strateginis autokrato pasirinkimas, turintis įtakos režimo išgyvenimui ir net galintis turėti įtakos vykdomai politikai¹⁵. Rytų Europoje, ypač Rusijoje ir Baltarusijoje, akivaizdžiai vyko institucijų perkūrimas ir pritaikymas autoritarinio režimo poreikiams. Analitikai šį procesą įvardijo „valdžios vertikalės konstravimu“. Rusijoje, skirtingai nei Baltarusijoje, dar buvo įkurta prezidentinė partija, kuri leidžia vadovams išlaikyti valdžios svertus. Baltarusijoje tokia partija nebuvo sukurta, nors ir buvo bandymų, tačiau vertikalės viršuje nevienareikšmiškai įtvirtinta prezidento institucija.

Kitas kylantis klausimas kaip ilguoju laikotarpiu režimas užtikrina kariuomenės, policijos ar kitų jėgos struktūrų parama, ypač turint omenyje tai, kad net ir autoritariniuose režimuose, taip pat ir Baltarusijoje, vyksta rinkimai ir bent teoriškai gali keistis valdžia?

Jau minėta, kad pats lyderis pasirenka arba kuria institucinę struktūrą. Jis gali nustatyti taisykles, netgi gali pats pasirinkti kaip smarkiai jas pažeisti. Tačiau kas atsitinka tais atvejais, kai lyderis negarantuoja akivaizdžios ir „skaidrios“ pergalės? Toks klausimas turėtų kilti bet kuriame politiniame režime. Jėgos institucijos kiekvieną kartą susiduria su dilema, kai valdžia bando instrumentizuoti jas siekdamos politinių tikslų, o visų pirma – naudoti jas kaip valdžios išlaikymo instrumentą. Šiuo atveju, režimo viduje gali įvykti skilimas, arba dalis saugumo sektoriaus pareigūnų gali pereiti į opoziciją, o tos institucijos, kurios naudojo jėgą ir rėmė vieną iš pusių, prisiima atsakomybę už represinius veiksmus. Šis klausimas kyli individualiai ir kiekvienam asmeniui,

¹⁴ Конституция Республики Беларусь 1994 года (с изменениями и дополнениями, принятыми на республиканских референдумах 24 ноября 1996 г. и 17 октября 2004 г.), Статья 84/27, Президент Республики Беларусь: формирует и возглавляет Совет Безопасности Республики Беларусь; назначает на должность и освобождает от должности Государственного секретаря Совета Безопасности. <http://pravo.by/main.aspx?guid=6351> . 06 15 2013.

¹⁵ Gandhi J., Przeworski A., (žr. 3 išnašą) p. 1280.

susijusiam su tomis institucijoms. Pavyzdžiui, Rusijoje buvusiam šalies vadovui Borisui Jelcinui davus nurodymą šturmuoti Parlamentą, kariuomenė pakluso. Tačiau kai buvęs Čilės diktatorius Augustas Pinočetas pralaimėjo 1988 m. plebiscitą, kuris turėjo pratęsti jo valdžios terminą, karinė chunta atsisakė naudoti jėgą, kad padėtų diktatoriui išlikti valdžioje¹⁶. Specialiosios pajėgos, visų pirma vidaus pulkai, pakluso Lukašenkos nurodymui išvaikyti protestuotojus 2006 m. po prezidento rinkimų. Taigi, susidaro tam tikras „uždaras ratas“. Viena vertus, realiai laisvų ir demokratiškų rinkimų galima tikėtis tada, kai nei kariuomenė, nei policija, nei kitos jėgos struktūros neremia vienos iš politinių jėgų ir lieka nešališkos. Tačiau tai reikštų, kad valdžioje esantis pareigūnas yra pasirengęs palikti postą. Kita vertus, jeigu siekiama bet kokia kaina išlaikyti valdžią reikia ne tik nustatyti atitinkamai nelygiavertes sąlygas rinkimuose, būti pasiruošus juos klastoti, bet ir turėti savo įtakoje jėgos institucijas, kurios paklus civilinei vadovybei. Visgi, garantijos civilinė valdžia neturi, nes kiekvienu kritiniu atveju, jėgos struktūros susiduria su dilema, kad gali tekti asmeniškai atsakyti už savo veiksmus.

Vienareikšmiškai atsakyti į klausimą, kokie veiksniai lemia Baltarusijos kariuomenės ir jėgos struktūrų lojalumą valdančiam režimui, yra sudėtinga. Kaip minėta, nors ir buvo sukurta viena institucija, kontroliuojanti visų jėgų galinčių naudoti institucijų priežiūrą (BST), pačių institucijų veikimo logika po Sovietų Sąjungos žlugimo nesikeitė. Galbūt per septynis dešimtmečius nusistovėjusi civilinės valdžios kontrolė ir įtaka atskiruose daliniuose yra taip giliai įsišaknijusi, kad negali būti lengvai pakeičiama. Pavyzdžiui, SSRS Centro komitetas sugebėjo išlaikyti kariuomenės kontrolę, nes kiekviename vienetė buvo infiltruoti partijos ir saugumo agentai, garantuojantys karių indoktrinaciją, kontrolę, skatinantys skūsti kitus apie bet kokią politinį nukrypimą prokuratūrai ar kitoms saugumo struktūroms¹⁷.

Kaip ir Sovietų Sąjungos laikais Baltarusijos kariuomenėje ir saugumo tarnybose neegzistuoja autonomiška personalo atrankos politika, ypač kalbant apie aukščiausio rango pareigūnus. Tačiau jėgos struktūrų lojalumas priklauso ne tik nuo istoriškai nusistovėjusių tarpasmeninių santykių. Reikia užtikrinti pakankamą jėgos institucijų finansavimą. Kaip pastebi Gandhis, bijodami karinio perversmo diktatoriai turi skirti pakankamai resursų karinėms pajėgoms ir kitoms saugumo struktūroms, taip pat užtikrinti rentų ir kitų privilegijų paskirstymą. Tačiau investuojant į jėgos institucijas gali nukentėti kitos sritys taip

¹⁶ Gandhi J., Przeworski A., *Holding onto Power by Any Means? The Origins of Competitive Elections*, unpublished m., Emory University, 2009, p. 32.

¹⁷ Gandhi, Jennifer, „Political Institutions under Dictatorship“, *Cambridge University Press*, 2008, p. 30.

pat svarbios režimo ilgalaikiškumui, pavyzdžiui, įvairios socialinės grupės. Investicijos į tokias sritis kaip švietimas, socialinė apsauga, sveikatos apsauga laikytinos „ilgalaikėmis investicijomis“, o jėgos struktūras – „trumpalaikėmis“¹⁸.

Ethano S. Burgerio ir Viktoro Minchuko teigimu, Baltarusijos saugumo aparatą sudaro apie 110 tūkst. žmonių. Šalia jų veikia įslaptintas ir paties Lukašenkos asmeniškai atrinktų jo asmens sargybinių padalinys¹⁹. Visgi, tikslios informacijos apie saugumo struktūrų pajėgų skaičių nėra. Kai kurie šaltiniai nurodo, kad Baltarusijos VRM sistemoje gali dirbti apie 80 tūkst. žmonių, drauge VRM yra pavaldi apie 1012 tūkst. karių turinti vidaus kariuomenė. Skaičiuojama, kad Baltarusijoje 100 tūkst. žmonių tenka apie 1,442 saugumo pareigūnų. Taigi, jeigu Baltarusijos gyventojų skaičius siekia 9,5 mln., Baltarusijos jėgos struktūrose dirba nuo 100 iki 136 tūkst. pareigūnų. Pagal šiuos skaičius Baltarusija pirmauja iš visų Nepriklausomų Valstybių Sandraugos šalių²⁰. Apie visų susijusių saugumo institucijų finansavimą Baltarusijoje yra nekalbama, informacija ribota. Kai kurie šaltiniai teigia, kad, pavyzdžiui, KGB dirba apie 12 tūkst. žmonių, nors tikslus darbuotojų skaičius – įslaptintas. Tiesa, priduriama, kad KGB biudžetas gali siekti apie 28 mln. dolerių²¹.

Tačiau reguliariosios kariuomenės skaičius Baltarusijoje nuosekliai mažintas nuo pat nepriklausomybės atkūrimo. Sausumos pajėgose, manoma, šiuo metu gali tarnauti apie 30 tūkst. karių, oro pajėgose ir priešlėktuvinės gynybos pajėgose – iki 20 tūkst. karių. Armijos rezervas siekia apie 259 tūkst. 2005 m. kariuomenės išlaikymui Baltarusija skiria apie 1,4 BVP – kiek daugiau nei Lietuva ar Latvija.

Nepaprastųjų situacijų ministerijoje, kaip skaičiuojama, gali dirbti apie 13 tūkst., Pasienio kariuomenėje – apie 6 tūkst., muitinėje – apie 4 tūkst. darbuotojų²². Šiuo atveju, nepaisant kariuomenės mažinimo, saugumo sistema, panašu, nestokoja žmogiškųjų išteklių.

Apibendrinant, po SSRS griūties saugumo aparatas Baltarusijoje nebuvo iš esmės pertvarkytas, o pritaikytas (ypač po 1994 m.) naujo režimo poreikiams. Saugumo aparato lojalumas režimui priklauso nuo režimo saugumo

¹⁸ *Ten pat*, p. 112.

¹⁹ Burger, Ethan S., Viktor Minchuk, „Alyaksandr Lukashenka's Consolidation of Powers” in *Prospects for Democracy in Belarus*, in Joerg Forbig, David R. Marples, Pavol Demeš, ed., *German Marshal Fund of the United States*, printed in Slovak Republic, 2006, p. 34.

²⁰ Виктор Федорович, „Сколько в Беларуси милиционеров?” *Naviny.br*, 22 октября 2013 года, http://naviny.by/gubrics/society/2013/03/04/ic_articles_116_181024/. 22 10 2013.

²¹ „Комитет государственной безопасности (КГБ) республики Беларусь”, *Agentura.ru*, <http://www.agentura.ru/dossier/belarus/kgb/>. 22 10 2013.

²² BELTA, *KGB should meet today's requirements, Lukashenko says*, 19 11 2012, http://news.belta.by/en/main_news?id=699337, 22 10 2013.

aparatu skiriamo finansavimo, saugumo kadrų skiriamų pozicijų, dažniausiai priklausančių nuo prezidento arba jo artimos aplinkos asmeninės valios, ir asmeninių ryšių su aukštais režimo pareigūnais ir prezidentu. Tiek „senosios“ (SSRS laikų), tiek „naujosios“ institucijos ir jų veikimo formalios ir neformalios praktikos suteikia šalies prezidentui ir jo artimam aplinkai galią valdyti saugumo aparatą.

2. Karinės pajėgos ir kariuomenės vaidmuo visuomenėje

Prieš aptariant Baltarusijos jėgų institucijų struktūrą ir šių struktūrų įtaką visuomenės susitaikymui su esama politine situacija, reiktų pastebėti, kad ne visi autoriai tiriantys, pavyzdžiui, policijos ar kariuomenės ir politinius režimus, sutiktų, kad centralizacija ir funkcijų pertvarka yra svarbiausias aspektas, garantuojantis režimo stabilumą.

Christopheris M. Cardonas atkreipia dėmesį, kad prognozuojant režimo stabilumą yra svarbu apibrėžti policijos ir kariuomenės santykį ir jų tarpusavio pavaldumą²³. Suprantama, istoriniai pavyzdžiai rodo, kad Lotynų Amerikoje ar Vidurio Rytų regione karinių pajėgų dalyvavimas politikoje neretai baigdavosi kariniais perversmais, po kurių vieną nedemokratinį lyderį pakeisdavo karinės autokratija ar diktatūra²⁴.

Kariuomenė, pasak Roberto Šmigielskio, Baltarusijoje ir Azerbaidžane yra naudojama režimo simbolinei galiai įtvirtinti, kartais tapatybės konsolidacijai. Dėl šios priežasties, reguliarios kariuomenės pavaldumas priklauso šalies vadovui, o ne įvairioms gynybos grandims²⁵.

1991 m. paskelbus Baltarusijos nepriklausomybę, šalies teritorijoje likusios SSRS pajėgos nebuvo išvestos, o iš esmės perėjo į Baltarusijos Respublikos valdžios kontrolę. Baltarusijos ginkluotojų pajėgų statusas, struktūra ir pagrindinės funkcijos pirmąsyk apibrėžtos 1992 m. rugsėjo mėnesį paskelbtame kariuomenės įstatyme „Законодательство Республики Беларусь, О Вооруженных Силах Республики Беларусь“. Ginkluotosios pajėgos ari-

²³ Cardona Christopher M. „Police Systems and Political Development in Latin America, Prepared for delivery at the 2007 Congress of the Latin American Studies Association, Montréal, Canada, September 58, 2007, p. 2.

²⁴ Holger A., Bishara D., „Back on Horseback: The Military and Political Transformation in Egypt“, *Middle East Law & Governance*, Feb 2011, Vol. 3 Issue 1/2, p. 15.

²⁵ Šmigielski R., „Introducing Democratic Civilian Control over the Armed Forces in the Countries of the Eastern Partnership—Problems and Perspectives“, Zaborowski Marcin, Kopec Agnieszka ed., *PISM Bulletin*, Polish Institute of International Affairs (PISM), No. 60 (277), June 6, 2011, p. 520521.

brėžiamos: kaip „valstybės karinė organizacija, kurios tikslas – nacionalinio saugumo užtikrinimas“. Po 1994 m. ir 1996 m. išplėtus prezidento galias, kariuomenės valdymas tiesiogiai priklauso šalies prezidentui – vyriausiajam ginkluotojų pajėgų vadui drauge su parlamentu ir vyriausybe, o Gynybos ministerija yra atsakinga už ginkluotojų pajėgų funkcionavimo palaikymą²⁶.

1992 m. žiemą buvo paskelbta ir pirmoji Baltarusijos karinė doktrina. Jos pagrindas – du principai: akcentuojama neutraliteto politika ir nebranduolinės valstybės statusas, kadangi tuo metu Baltarusijos teritorijoje dar buvo likęs Sovietų Sąjungos laikų branduolinis ginklas. 1994 m. dokumentas pakoreguotas. Būtent nuo to laiko imtas formuoti glaudus karinis bendradarbiavimas su Rusija, taigi *de facto* atsakyta neutraliteto ir neprisijungimo prie kokių nors karinių blokų pozicijos. 2002 m. doktrina, kurią sudaro karinė-politinė ir karinė-techninė dalys, dar sykį pakoreguota atsižvelgiant į procesus regione ir tarptautinėje erdvėje. Persvarstyti karinę doktriną Baltarusijoje prisireikė po pokyčių tarptautinėje sistemoje, susijusių su rugsėjo 11-osios teroro aktais JAV, NATO plėtra į Rytų Europą ir, žinoma, glaudėjančiais santykiais su Rusija²⁷. Doktrinoje akcentuojamas gynybinis šalies gynybos politikos principas, pabrėžiama, kad Baltarusija „šiuo metu nelaiko priešiška nė vienos pasaulio valstybės“. Pažymimas išipareigojimas Kolektyvinio saugumo sutarčiai (pasirašyta 1992 m. gegužę) ir Sąjunginės valstybės sutarties nuostatomis (1999 m. gruodis), akcentuojamas regiono saugumo veiksnys, Baltarusijos politinės santvarkos apsaugos būtinybė ir kova su vidaus grėsmėmis²⁸. Beje, pabrėžiama, kad regioninėms pajėgoms, kurios turėtų būti sukurtos, vadovautų Sąjunginės valstybės svarbiausi organai, nors įdomu, kad 2000 m. Rusijos karinėje strategijoje panašių ketinimų dėl regioninių dalinių tuo metu nebuvo²⁹.

Trečiasis dokumentas – Nacionalinė saugumo koncepcija. Pirmasis jos variantas patvirtintas 1995 m. kovo mėnesį, vėliau koncepcija buvo koreguojama – paskutinį kartą 2010 m. Joje apibrėžiama padėtis tarptautinėje sistemoje, akcentuojami nacionaliniai interesai, įvardijamos grėsmės – išorinės ir vidinės – įvardijami nacionalinio saugumo tikslai ir principai, už saugumą atsakingos institucijos ir jų funkcijos³⁰. Svarbus aspektas, kad visuose kariniuose dokumentuose pabrėžiama, kad ginkluotosios pajėgos, pasienio kariuomenė,

²⁶ Законодательство Республики Беларусь, О Вооруженных Силах Республики Беларусь, 3 ноября 1992 г. № 1904-ХІІ.

²⁷ Main J. Steven, *The Belarusian Armed Forces: A Military-Political Analysis, 19912003*, Conflict Studies Research Centre, October, 2003. p. 3540.

²⁸ Военная доктрина Республики Беларусь, <http://www.mod.mil.by/doktrina.html>, 22 10 2013.

²⁹ Main J. Steven, (žr.27 išnašą) p. 22.

³⁰ Концепция национальной безопасности Республики Беларусь, 9 ноября 2010 г. №575. <http://mod.mil.by/koncept.html>, 22 10 2013.

vidaus kariuomenė ir Valstybės saugumo komiteto pajėgos turi išlaikyti sąveiką³¹.

Kalbant apie Baltarusijos ginkluotojų pajėgų raidą, Baltarusijos ginkluotosios pajėgos buvo ir, nepaisant sumažinimo, tebėra vienos didžiausių iš visų postsovietinių valstybių. Baltarusijos teritorija sovietmečiu buvo vienu strategiškai svarbiausių regionų SSRS, atsakingų už vakarinių sienų apsaugą. Baltarusijoje dislokuoti kariniai daliniai buvo ne tik buvo gerai ginkluoti, tačiau ir gerai paruošti galimoms operacijoms prieš Vakarų pajėgas. Sovietų Sąjungos griuvimo išvakarėse Baltarusijos teritorijoje buvo dislokuota 28-oji armija, 7-oji tankų armija, 5-asis armijos korpusas, 103-oji desantininkų divizija, 11-asis korpusas ir kt. – iš viso 280 tūkst. kariškių ir karių. Baltarusijos karinėje apygardoje, pasak Paznyako, veikė net 1,5 tūkst. karinių vienetų³².

1992 m. kovo mėnesį Baltarusijos Aukščiausioji Taryba paskelbė, kad bus formuojamos Baltarusijos Respublikos karinės pajėgos. Kariuomenės reforma pirmiausia buvo orientuota į karių ir ginkluotės mažinimą tiek dėl finansinių išteklių stokos, tiek tarptautinių įsipareigojimų. 1991 m. santykis tarp kariuomenės ir civilių gyventojų Baltarusijoje buvo 1 karys 43 gyventojams (Ukrainoje 1 : 98, Rusijoje – 1: 634). Be to, pagal 1992 m. Helsinkio susitarimus Baltarusijai nustatyta karių kvota neviršijo 100 tūkst. karių³³. Reformos kariuomenėje buvo atliekamos sparčiai, gerokai sparčiau nei kaimyninėje Rusijoje. Pirmajame etape iki maždaug 1993 m. kariškių skaičius buvo sumažintas 30-čia tūkst. Be to, šiuo laikotarpiu buvo priimti anksčiau paminėti svarbiausi kariuomenės funkcijas, tikslus ir uždavinius reglamentuojantys teisės aktai. Antrasis etapas – 1993–1994 m. Ginkluotosios pajėgos buvo sumažintos dar 16 tūkst. karių. Pasak to meto gynybos pareigūnų, 1992–1996 m. buvo reformuotos nuo 200 iki 250 karinių dalinių ir kitų junginių. Tuo metu karių skaičius siekė 85 tūkst. ir kuriam laikui nusistovėjo. Karininkų skaičius siekė 19,8 tūkst., generolų – apie 40. Šiuo laikotarpiu smarkiai sumažėjo gynybos finansavimas, atsakyta dalies karinės technikos, karinių mokymų, taip pat iki 1996 m. iš Baltarusijos teritorijos buvo išgabentos likusios SSRS branduolinio ginklo atsargos. Kaip apibendrino Paznyakas, iki 1996 m. buvo reformuoti kariniai junginiai, daliniai, įstaigos, pagerinta karių rengimo sistema, įsteigta karo akademija ir kita³⁴.

1995–2001 m. buvo padėti pagrindai profesionalios kariuomenės kū-

³¹ Законодательство Республики Беларусь, О Вооруженных Силах Республики Беларусь, 3 ноября 1992 г. № 1904-XII.

³² Paznyak V., (žr. 1 išnašą) p. 3638.

³³ Main J. Steven, (žr. 27 išnašą) p. 6.

³⁴ Paznyak V., p. 39.

rimui, numatytas tarnaujančių skaičius, kontraktų trukmė. Antroji reformos kryptis numatė teritorinių dalinių sukūrimą padalijant šalį į karines apygardas, pavaldžias vietas valdžios komitetams. Imtasi kurti mobiliąsias kariuomenės pajėgas, sudarytas iš trijų brigadų: oro, žemės ir specialiųjų pajėgų. Reformuota valdymo struktūra, kariuomenei priskirta dalis vidaus saugumo užtikrinimo funkcijų, kitaip tariant, dalies dalinių pavaldumas iš Gynybos ministerijos perkeltas VRM. Tuometinis Gynybos ministerijos vadovas Leonidas Maltsevas 2001 m. pažymėjo, kad bus reformuojamas ir kariuomenės valdymas (atskirta Gynybos ministerija nuo Generalinio štabo, pirmoji atsakinga už gynybos politiką, antroji institucija – už ginkluotojų pajėgų valdymą³⁵). Kartu suplanuota sumažinti ginkluotojų pajėgų skaičių (apytiksliai nuo 85 tūkst. iki 65 tūkst.)³⁶, įkurti du operatyvinius teritorinius štabus, vieną Gardine (buvusios 28-os kariuomenės vadavietė), kitą – Borisove (buvusios 65-os armijos vadavietė)³⁷. Šie štabai kontroliuoja visą Baltarusijos teritoriją. Gynybos ministerijai 1992–2009 m. vadovavo 7 ministrai – kariuomenės karininkai³⁸.

Šiuo metu Baltarusijos karines pajėgas sudaro sausumos, oro, priešlėktuvinės gynybos, raketinės, artilerijos, inžinerinės, radiacinės, cheminės ir biologinės pajėgos, taip pat ryšių ir radioelektroninio mūšio daliniai ir specialiosios pajėgos³⁹. 2001 m. įvesta naujovė – teritorinės gynybos daliniai. Juos sudaro atsargoje esantys parengti profesionalai, kuriuos būtų galima mobilizuoti karo atveju. Skaičiuojama, kad rezervistų gali būti iki 300 tūkst. Jie kasmet šaukiami 13 mėnesių pratyboms. Sausumos pajėgose šiuo metu tarnauja apie 30 tūkst. karių. Svarbi kariuomenės grandis – savarankiškos mobiliosios brigados, dislokuotos Vitebske, Baravuchoje, netoli Polocko, Breste ir specialiosios paskirties kariuomenės brigada – „Marina Gorka“.

Karinių pajėgų veiklą reglamentuojančių įstatymų ir reformų analizė leidžia teigti, kad Baltarusijoje karinės pajėgos nėra naudojamos vidaus tvarkai palaikyti, išskyrus tuos atvejus, kai mobilizuojamos specialiosios pajėgos, esant terorizmo grėsmei arba prilyginus visuomenės veiksmus terorizmui. Ta-

³⁵ *Ten pat*, p. 40.

³⁶ Xinhua, *Belarus to Create New Army: Defense Minister*, Feb 25, 2002. <http://www.cctv.com/english/news/20020225/83962.html>. 06 23 2013

³⁷ *Ten pat*.

³⁸ Генерал-лейтенант Юрий Викторович Жадобин (nuo 2009 m. gruodžio 4 d.).

Генерал-полковник Леонид Семёнович Мальце (2001 m. kovo 28 d. (rugsėjo 24 d.) – 2009 m. gruodžio 4 d.).

Генерал-полковник Alexander Chumakov (1997 m. sausio 11 d. – 2001 m. kovo 28 d.).

Генерал-полковник Леонид Семёнович Мальце (1995 m. spalio 10 d. – 1996 m. lapkričio 1 d.).

Генерал-полковник Анатолий Костенко (1994 m. liepa – 1995 m. liepa 6).

Генерал-полковник Павел Павлович Козловский (1992 m. balandis – 1994 m. liepa).

Генерал-полковник Чаус Петр Григорьевич (1991 m. gruodis – 1992 m. balandis).

³⁹ Paznyak V., „Saugumo sektorius: jėgos struktūros, valstybės paslaptys ir Rusija“, p. 40.

čiau negalima sakyti, kad kariuomenė nevaidina jokio vaidmens užsitikrinant visuomenės lojalumą režimui. Galima būtų išskirti kelis aspektus: auklėjamasis ir šviečiamasis, finansinis ir ideologinis.

Kalbant apie pirmąjį, yra žinoma atvejų, kai opozicijos aktyvistai už nepalankumą valdančiam režimui buvo pašalinti iš universitetų ir iš karto nugabenti į privalomos karinės tarnybos registracijos punktus⁴⁰. Už pilietinį neloyalumą bent vienas iš šių aktyvistų teigia buvęs diskriminuojamas. Drauge kariai rinkimų laikotarpiu atlieka režimo ir šalies „patriotų“ funkciją. Jie 100 ar 99 proc. dalyvauja rinkimuose, ir, žinoma, balsuoja atitinkamai⁴¹.

Finansinis Baltarusijos karinių pajėgų vaidmuo režimo stabilumui yra sunkiai įvertinamas. Baltarusijos kariuomenė paveldėjo didelę dalį SSRS karinės technikos⁴². Manoma, kad legali ar nelegali prekyba karine technika ir karinėmis technologijomis finansuoja režimą. Vien oficialiais duomenimis 2010 m. Baltarusija prekiavo ginklais su tokiais šalimis kaip Jemenas, Sudanas, Uganda, Nigerija, Azerbaidžanas⁴³. 2007 m. tarptautinės institucijos įtarė, kad Baltarusija nelegaliai pardavinėjo ginkluotę Iranui. Visi šie pardavimai Baltarusijoje yra įslaptinti, tikslios pajamos nežinomos. Kalbama, kad šios pajamos net neapskaitomos per Gynybos ministerijos biudžetą, o keliauja tiesiai į Lukašenkos sūnaus Viktoro valdomo „Sporto rėmimo fondo“, kuris yra nuolat pilnas ir iš jo remiami ne tik pasižymėję sportininkai, bet ir brangūs sporto infrastruktūros projektai, sąskaitą. Beje, sportas Baltarusijos valdančio režimo ideologijoje užima ypatingą vietą – mobilizuojančią visuomenę aplink sportuojantį prezidentą.

Svarbus veiksnys režimo stabilumui užtikrinti – Rusijos ir Baltarusijos karinio aljanso formavimas, atliekantis treją funkciją: pirmoji atgrasymo

⁴⁰ Radio Free Europe, „Two Belarusian Activists Forced Into Army“, January 30, 2009, http://www.rferl.org/content/Two_Belarusian_Activists_Forced_Into_Army/1376810.html, 28 09 2013.

⁴¹ The New York Times, *Lukashenko wins Belarus election with over 90 percent of vote*, March 19, 2006, http://www.nytimes.com/2006/03/19/world/europe/19iht-web.0319belarus.html?_r=0, 28 09 2013.

⁴² Remiantis 2010 m. Tarptautiniu Strateginių studijų institutu (IISS), Baltarusijos ginkluotosios pajėgos yra ginkluotos tarybiniais T-80B, T-72B, T-55 tankais, pėstininkų kovos mašinomis BMP-1, BMP-2, BRM-1K, BMD-1, šarvuočiais ТМПК „Мул“, ВTR-D, МТ-LB, ВTR-60, ВTR-70, ВTR-80, artilerijos sistemomis 2С9 „Нона-С“, 2С1 „Гвоздика“, 2С3 „Акация“, 2С5 „Гиацинт-С“, 2С19 „Мста-С“, 2С7 „Пион“, Д-30, 2А36 „Гиацинт-Б“, 2А65 „Мста-Б“, Д-20, Д-1, 2С12 „Сани“, raketinėmis sistemomis БМ-13 Кагюша, 9П138 „Град-1“, БМ-21 Град, БМ-21 Град, БМ-21 Град, prieštankinėmis sistemomis „Фарот“, 9М113 „Конкурс“, „Штурм“, „Метис“ ir „Скиф“, taktinėmis raketinėmis sistemomis Точка, Р-17 ir priešlėktuvinėmis sistemomis С-300В „Бук“, „Оса“, Стрела-10, „Тор-М2Э“. Karinės oro pajėgos sudaro naikintuvai Су-27, Су-27УБ, МiГ-29, МiГ-29БМ, МiГ-29УБ, Су-25, Су-25УБ, transporto lėktuvai Лл-76М, Ан-26, lengvosios atakos lėktuvai L-39, transporto ir koviniai sraigtasparniai Mi-8, Mi-6, Mi-26, Mi-24B, Mi-24K, Mi-24P, raketinės sistemos С-300ПС, С-125, Бук, С-200. Belarus army equipment, <http://www.globalsecurity.org/military/world/belarus/army-equipment.htm>, *globalsecurity.org*, 27 09 2013.

⁴³ „Может ли Беларусь стать новой Югославией на глобальных рынках вооружений?“, 9 сентября 2011, <http://nmbny.eu/news/analytcs/3272.html>, 28 09 2013.

nuo Vakarų saugumo struktūrų; antroji geopolitinės tapatybės formavimo ir režimo legitimacijos; trečioji finansinio režimo stabilumo.

Dviejų strateginių partnerių, kuriančių vieną valstybę, bendradarbiavimas ir integracija karinėje srityje, kai kurių ekspertų teigimu, yra pažengusi⁴⁴. Pristatoma nuostata, kad Baltarusijos valdžia palaiko glaudžius santykius su Rusija – reikšminga. Pažymima, kad esant pavojui iš kur nors tik šis bendradarbiavimas ir apsaugos Baltarusiją. Be to, turint omenyje, kad išorinis spaudimas yra vienas iš elementų, kuris gali destabilizuoti net ir gerai išivirtinusių nedemokratinį režimą, reikia turėti omenyje, kad karinis aljansas su Rusija ir priklausymas Kolektyvinio saugumo organizacijai turi strateginę reikšmę režimo stabilumui. Viena vertus, sąjunga su Rusija režimui naudinga kaip atgrasymo nuo išorės spaudimo priemonė, o kolektyvinės NVS erdvės gynybos argumentus, prireikus, režimas naudoja balansuojant Rusijos įtaka. Kita vertus, režimo stabilumui (ypač finansine prasme) yra svarbi Rusijos skiriama parama Baltarusijos kariuomenei.

Kalbant apie Baltarusijos ir Rusijos karinį aljansą, nuo 1991 iki 1994 m. glaudų dviejų šalių bendradarbiavimą karinėje srityje lėmė išimtinai ekonominė situacija žlugus SSRS⁴⁵. 1992 m. Rusija su Baltarusija pasirašė eilę bendradarbiavimo dokumentų. Svarbiausia iš jų Kolektyvinės gynybos sutartis, pasirašyta 1992 m. gegužę. Šios sutarties pagrindu 2002 m. lapkritį įsteigta Kolektyvinės gynybos sutarties organizacija (Организация Договора о коллективной безопасности). Visgi, tuo metu tarp abiejų šalių dažniau derinti techninės paramos ir strateginių SSRS laikų ginklų išvežimo klausimai⁴⁶.

Naujas santykių konstravimo etapas prasidėjo 1994 m., kai Baltarusijos prezidento rinkimus laimėjo A. Lukašenka, paskelbdamas Baltarusijos santykius su Rusija prioritetiniais. Nuo 1995 m., kai Baltarusija prisijungė prie kolektyvinės NVS oro erdvės gynybos sistemos, palaipsniui vyko Rusijos ir Baltarusijos oro erdvės gynybos integracija, kurios pradžia sietina su 1996–1997 m. laikotarpiu. Tiesa, bendros oro gynybos sistemos steigimas gerokai užtruko. 1997 m. pasirašyta Rusijos ir Baltarusijos Sąjungos steigimo sutartis, kurioje nemažai dėmesio skiriama bendram gynybos politikos formavimui. Pabrėžiama, kad daugelis su kariuomenės aprūpinimu, plėtojimu ir gynybos strategija susijusių klausimų bus sprendžiami kolektyvinio sprendimų priėmimo tarp

⁴⁴ Jasutis G., *Karinio aljanso patvarumo tyrimas: Rusijos ir Baltarusijos atvejis*, daktaro disertacija, Socialiniai mokslai, politikos mokslai, Vilniaus universitetas, 2011.

⁴⁵ Clelia Rontoyanni, „Belarusian foreign policy“, in Dov Lynch, ed., *Changing Belarus*, Chaillot Papers, No. 85, November 2005, p. 58.

⁴⁶ Main J. Steven, (žr. 27išnašą) p. 1012.

Rusijos ir Baltarusijos proceso metu⁴⁷. Tais pačiais metais pasirašyta sutartis dėl karinio bendradarbiavimo. Joje konkrečiau apibrėžiamos bendradarbiavimo gairės. Sutariama bendradarbiauti tokiose srityse: gynybos politikos ir strategijos formavimas, norminių aktų, susijusių su karine sritimi, suvienodinimas, bendrų valstybinių karinių užsakymų formavimas, regiono karinės grupuotės sukūrimas, jos valdymo suvienodinimas, bendras karinio personalo rengimas, rezervo kaupimas, karinių objektų priežiūra ir naudojimas⁴⁸. Iki 1999 m. pasirašytos dar pora sutarčių: Dėl regioninio saugumo bendro užtikrinimo karinėje sferoje⁴⁹; Dėl bendro karinės infrastruktūros objektų panaudojimo Baltarusijos Respublikoje ir Rusijos Federacijoje⁵⁰. 1999 m. paskelbtoje Rusijos ir Baltarusijos karinėje doktrinoje vienas įdomesnių aspektų – regioninių pajėgų, prireikus pavaldžių SV aukščiausiems organams, sukūrimas. Tiesa, šioje doktrinoje nekalbama apie bendros kariuomenės ar bendros oro gynybos sistemos sukūrimą⁵¹.

1999 m. surengtos didelės bendros karinės Rusijos ir Baltarusijos pratybos „Zapad 99“, jose pirmąsyk dalyvavo regioniniai kariniai daliniai. Karinės Rusijos ir Baltarusijos karinės pratybos vyksta reguliariai. 2009 m. vyko pratybos „Zapad 2009“, o 2011 m. pratybose „Zapad 2011“ dalyvavo 12 tūkst. karių, 120 lėktuvų ir karinių sraigtasparnių, taip pat kitų karinių dalinių. Pratybose dalyvavo ir priešlėktuviniai kompleksai („žemė–oras“ raketos) S-300 ir S-400, kompleksai Tor (Тор), Pantsir (Панцирь-С1) ir Buk (Бук). 2013 metų rugsėjo mėnesį įvyko dar vienos tradicinės „Zapad 2013“ pratybos⁵².

Rusija Baltarusijoje, nors nėra dislokavusi savo karinių pajėgų, turi dvi strategiškai svarbias karines stotis Baranavičiuose, netoli Lenkijos sienos, ir Vileikoje į šiaurę nuo sostinės Minsko⁵³. Baranovičių bazėje veikia Rusijos ra-

⁴⁷ Законы Республики Беларусь, О ратификации Договора о Союзе Беларуси и России и Устава Союза Беларуси и России, 10 июня 1997 г. № 41-3. <http://www.pravo.by/main.aspx?guid=3871&p0=H19700041&p2={NRPA}>, 26 06 2013.

⁴⁸ Договор между Республикой Беларусь и Российской Федерацией о военном сотрудничестве. <http://pravo.levonevsky.org/bazaby/mdogov/megd3108.html>, 26 06 2013.

⁴⁹ Закон Республики Беларусь, О ратификации Соглашения между Республикой Беларусь и Российской Федерацией о совместном обеспечении региональной безопасности в военной сфере, 5 мая 1998 г. №143-3. <http://pravo.levonevsky.org/bazaby/zakon/zakb0901.htm>, 26 06 2013.

⁵⁰ Соглашение между Республикой Беларусь и Российской Федерацией о совместном использовании объектов военной инфраструктуры Республики Беларусь и Российской Федерации в интересах обеспечения безопасности государств, от 16 октября 1998 года. http://base.spininform.ru/show_doc.fwx?rgn=29801, 26 06 2013.

⁵¹ Paznyak V., „Saugumo sektorius: jėgos struktūros, valstybės paslaptys ir Rusija“, in Vitkus G., Pugačiauskas V., *Baltarusijos paradoksai*, p. 57.

⁵² Dyer Maria Anna „Prospects and Consequences of Military Cooperation between Belarus and Russia“, *The Polish Institute of International Affairs Bulletin*, No. 61 (514), 4 June 2013, p. 1.

⁵³ Trenin D., „Moscow’s relations with Belarus: An awkward ally“, in Dov Lynch, ed., *Changing Belarus*, Chaillot Papers, No. 85, November 2005, p. 7172.

diolokacinė stotis „Volga“, galinti aptikti prieš balistines raketas penkių tūkstančių kilometrų spinduliu, o Vileikoje dislokuota stotis leidžia palaikyti ryšį su strateginiais povandeniniais atominį ginklų nešančiais laivais⁵⁴. Abi stotys Rusijos nuomojamos iki 2020 m. Pastaruoju metu vis garsiau kalbama apie bendrą greitojo reagavimo pajėgų kūrimą, o ateityje galbūt ir bendros kariuomenės. 2012 m. pagaliau pasirašytas Rusijos ir Baltarusijos susitarimas dėl bendros oro gynybos sistemos. Kalbama, kad Baltarusijoje netrukus gali įsikurti Rusijos oro pajėgų bazė. Jos tikslas – užtikrinti abiejų šalių oro erdvės apsaugą. Rusija tvirtina, kad Baltarusijoje galėtų būti dislokuoti naikintuvai Su-30. Bazė gali būti įkurta Baranovičiuose veikiančioje Baltarusijos oro pajėgų 61-ojoje bazėje, kurioje dislokuoti Su-27 naikintuvai. Taip pat Rusija planuoja aprūpinti Baltarusiją moderniomis priešlėktuvinėmis sistemomis S-300s, Baltarusijos kariuomenė yra įsigijusi tris Top-M2 raketų baterijas, skirtas artimo nuotolio oro smūgiams atremti⁵⁵. Pasisakymai prieš užsienio kariuomenės buvimą Baltarusijos teritorijoje yra vertinami kaip politiniai ir netoleruoti, todėl tai darantiems gresia areštas⁵⁶. Tai liudija ypač svarbų ideologinį Baltarusijos ir Rusijos karinį bendradarbiavimą užsitikrinant visuomenės lojalumą.

Rusija ir Baltarusija remiasi kolektyvinės gynybos principu, todėl potencialūs agresoriai prieš Baltarusiją turėtų įvertinti ir galimo karo su branduoline valstybe Rusija galimybę. Be to, Baltarusijos geografinė padėtis – svarbi Rusijai geostrateginiu požiūriu, kaip buferinė zona nuo NATO valstybių, todėl tiek politinis, tiek ir karinis Rusijos įsitraukimas į procesus Baltarusijoje būtų labai tikėtinas. Kalbant apie aljanso su Rusija geopolitinės tapatybės aspektą, kariuomenės vaidmuo dažniausiai pasireiškia netiesiogiai per lojalumo režimui pavyzdžio kūrimą. Rusijos veiksnys sustiprina Baltarusijos kariuomenės, kaip galinčios realiai apginti šalies visuomenę nuo agresorių, įvaizdį, kitaip sakant, šis bendradarbiavimas neša ir svarbią ideologinę žinią piliečiams ir režimo oponentams. Trečia, režimo stabilumui (finansine prasme) yra svarbi Rusijos skiriama parama Baltarusijos kariuomenei.

3. Vidaus saugumas piliečiams ar valdžiai?

Atėjus į valdžią Lukašenkai reformuotos karinės pajėgos ir jų valdymas. Šios reformos buvo atliekamos dėl praktinio šalies gynybos tikslo. Tačiau kal-

⁵⁴ Paznyak V., (žr. 1 išnašą) p. 59.

⁵⁵ Dyner Maria Anna, (žr. 52 išnašą) p. 12.

⁵⁶ „Opposition activist in Minsk sentenced to 10 days in jail over protest against foreign military bases“, *Navyny.by: Belarus news*, 27 08 2013, http://naviny.by/rubrics/english/2013/08/27/ic_news_259_423599/, 28 09 2013.

bant apie reformas vidaus tvarką ir piliečių saugumą garantuojančiose jėgos struktūrose, šios reformos buvo vykdomos siekiant ne tik tiesioginių tų institucijų efektyvinimo tikslų, bet kitų tikslų, kurie tikriausiai turi įtakos ir režimo išlikimui.

Per beveik du dešimtmečius trunkantį Lukašenkos valdymą buvo perkurtos praktiškai visos Baltarusijos saugumo tarnybos. Formaliai jų reorganizacija vyko bent kelis kartus: pačioje Lukašenkos valdymo pradžioje 1994 m., taip pat kiek vėliau – maždaug 2004–2005 m. Pagrindinės šių reformų gairės numatė išplėsti institucijų galias ir centralizuoti jų pavaldumą. Paskutinį kartą pertvarkos vykdytos 2010 m. Matyti, kad jėgos struktūrų reformos iš esmės sutampa su rinkimų ciklais šalyje. Rinkimai – laikotarpis, kai valstybės vadovas jaučiasi pažeidžiamiausias, net jei kalbama ne apie demokratinį procesą.

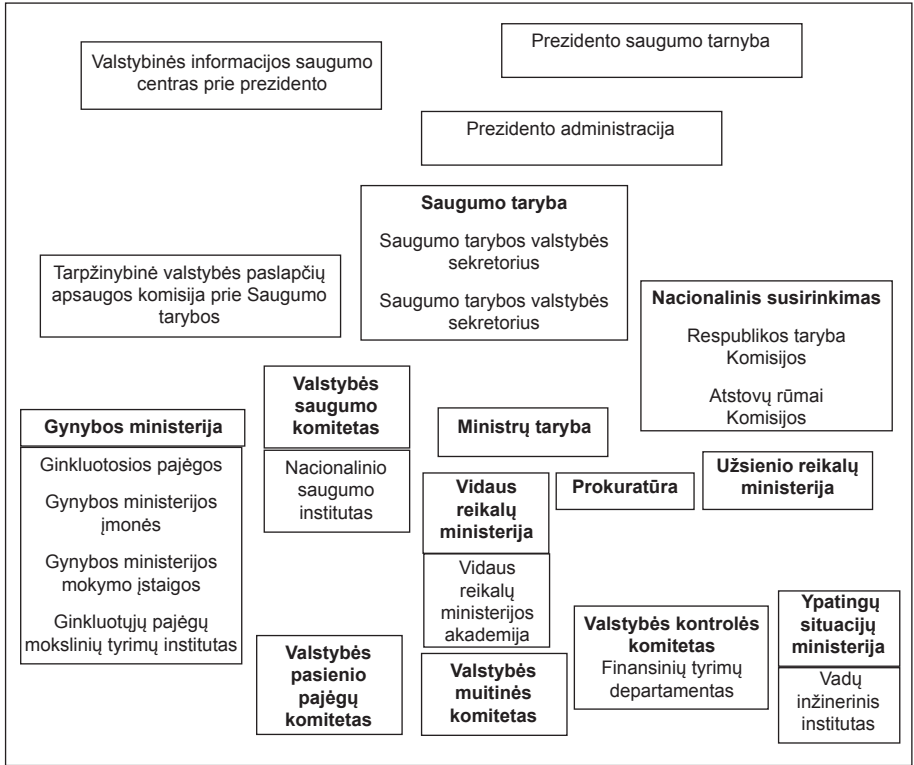
Vidaus saugumo struktūrų aparatas Baltarusijoje – didelis. Šalia Gynybos ministerijos ir visų karinių pajėgų Baltarusijos gynybos ir saugumo struktūroms priklauso Vidaus reikalų ministerija (VRM), Valstybės saugumo komitetas (KGB), Ypatingų situacijų ministerija (MČS), Pasienio kariuomenė (Pasisienio kariuomenės komitetas), Valstybės muitinės komitetas, prokuratūra ir kitos tarpžinybinės įstaigos, pavyzdžiui, Eksporto kontrolės ir Ekonominio saugumo komisija⁵⁷.

Ypatingą vaidmenį tarp šių jėgos struktūrų vaidina Valstybės kontrolės institucija. Ši žinyba tiesiogiai jėgos svertų nenaudoja, tačiau labai dažnai jos sprendimų pagrindu remiasi kitų institucijų veiksmai⁵⁸. Būtina akcentuoti, kad iš minėtų institucijų tiesiogiai prezidentui yra pavaldi BST ir jos sekretoriatas, tačiau netiesiogiai Lukašenka kontroliuoja praktiškai visas jėgos institucijas, kadangi prezidentas skiria ministrus, dalyvauja Vyriausybės darbe, skiria ir atleidžia, pavyzdžiui, KGB vadovą, be to, Prezidento administracija gali kištis į personalo klausimus institucijose, taip pat vykdyti tarpinstitucinę koordinaciją. Įdomu tai, kad praktiškai prie visų saugumo institucijų veikia švietimo, kvalifikacijos ir analizę atliekančios pusiau savarankiškos institucijos. Taigi sukurta labai įmantri kadru rengimo ir išlaikymo sistema.

⁵⁷ Paznyak V., (žr. 1 išnašą) p. 35.

⁵⁸ Fritz V., (žr. 8 išnašą) p. 50.

1 lentelė. V. Paznyako apibrėžta saugumo tarnybų sistema

3.1. Vidaus reikalų ministerija

VRM kartu su Gynybos ministerija, MČS, KGB, Pasienio kariuomenės komitetu, Valstybės muitine ir prokuratūra priklauso vadinamajam Baltarusijos jėgos struktūrų blokui. Iš minėtų institucijų keturios turi specialiosios paskirties karinius (sukarintus) dalinius: VRM, Gynybos ministerija, KGB ir Valstybės sienos komitetas. Režimo stabilumui svarbios ir kitos jėgos struk-

tūros, pavyzdžiui, pasienio kariuomenė⁵⁹ ir jos specialiosios paskirties būrys ACAM (dar žinomas kaip WASPS), muitinė ar kitos institucijos.

VRM yra atsakinga už įvairias sritis: kovą su organizuotu nusikalstamumu ir ekonominiais nusikaltimais, tokiais kaip kontrabanda, taip pat kova su korupcija valstybės institucijose, valstybės paslapčių apsauga, migracijos, informacinės erdvės apsaugos ir kt. Pagal Baltarusijos įstatymus VRM priklauso ir kriminalinių nusikaltimų tyrimo funkcija⁶⁰. Ministerijai pavaldžios jėgos struktūros: milicija, specialieji milicijos daliniai ir vidaus kariuomenė. Šios struktūros, kaip oficialiai pabrėžiama, užtikrina viešąjį saugumą, atsakingos už kovą su terorizmu ir ekstremizmu, padeda likviduoti incidentų, katastrofų ir gamtos katastrofų padarinius ir kita⁶¹.

Pagrindinė VRM pavaldi saugumą šalies viduje turinti užtikrinti institucija – vidaus kariuomenė (VK). Vidaus kariuomenė sukurta buvusios SSRS vidaus kariuomenės dalinių Baltarusijos teritorijoje pagrindu. VK funkcijas ir pavaldumą apibrėžė 1993 m. priimtas įstatymas⁶². Jame nurodoma, kad VK yra valstybės karinė organizacija, kurios pagrindinis tikslas – „užtikrinti konstitucinę tvarką valstybėje, saugumą ir Baltarusijos suverenitetą“⁶³. Dažniausiai VK daliniai užtikrina tvarką per masinius renginius, pavyzdžiui, futbolo rungtynes, festivalius, taip pat protesto akcijas.

Vidaus kariuomenės pagrindą sudaro atskiri sukarinti milicijos daliniai regionuose ir karinės brigados. Baltarusijos VRM puslapyje galima rasti informacijos apie brigadą „Спецназ“, dar vadinama „Uruchenskaya“, („raudonosios

⁵⁹ Pasienio kariuomenėje tarnavo pats Lukašenka ir jo artimiausias bendražygis G. Nevyglas. Tikriausiai dėl to būtent šiai institucijai pavyko išlaikyti konservatyviausią struktūrą ir gana aukštą poziciją bendroje valstybės institucijų hierarchijoje. Pavaldi Baltarusijos Respublikos sienos komitetui (Государственный пограничный комитет). Pasienio kariuomenę sudaro kiek daugiau nei 10 tūkst. karių, dislokuotų 7 pasienio rajonuose: Bresto, Lydos, Smolensko, Gardino, Pinsko, Gomelio ir Polocko. Pasienio pajėgos turi ir greitojo reagavimo pajėgas (ACAM, dar žinomas kaip WASPS)), kurias sudaro kiek daugiau nei tūkstantis karių, tiesa, apie jas viešai labai mažai rašoma.

Pajėgos buvo sukurtos 1993 m. Pirmuoju jų vadovu buvo Genadijus Nevyglas. ACAM sukurtos TSRS veikusių panašaus pobūdžio pajėgų pavyzdžiui, kurios buvo pavaldžios KGB ir SSRS Ministrų tarybai. Afganistane pasienio specialiosios pajėgos buvo atsakingos už kovą su užsienio valstybių slaptosiomis tarnybomis ir už kontrevoliucinių vienetų likvidavimą. ACAM pagrindinė užduotis nuo pat jos sukūrimo buvo kova su nelegalia imigracija, tiesa, vėliau daugiau dėmesio skirta ekonominiams nusikaltimams, tokiems kaip kontrabandos stabdymas, taip pat kova su terorizmu ir prekyba žmonėmis. Taip pat tarp ACAM funkcijų nurodomos ir kontržvalgyba, sekant užsienio valstybių specialiųjų tarnybų veiksmus.

⁶⁰ Baltarusijos VRM struktūra, <<http://mvd.gov.by/ru/main.aspx?guid=1071>>. 21 06 2013.

⁶¹ *Ten pat.*

⁶² Законы Республики Беларусь, О внутренних войсках Министерства внутренних дел Республики Беларусь, 3 июня 1993 г. № 2341-XII.

⁶³ *Ibidem.*, Статья 1. Внутренние войска Министерства внутренних дел Республики Беларусь; Статья 2. Задачи внутренних войск; Статья 5. Деятельность внутренних войск по защите жизни, здоровья, прав, свобод и законных интересов граждан.

beretės“). Ši, matyt, specialiosios paskirties brigada įvardijama kaip viena svarbiausių vidaus kariuomenės karinių grandžių. Brigadai priskiriamos viešojo saugumo funkcijos, kovos su terorizmu užduotys, taip pat ji įpareigota talkinti pasienio kariuomenės daliniams esant ekstremaliai situacijai. Brigadą sudaro keli batalionai ir keli specialiųjų pajėgų daliniai, tarp jų greitojo reagavimo dalinys SOBR (СОБР специальные отряды быстрого реагирования).⁶⁴ Nuo 2006 m. SOBR vadovauja Dmitrijus Pavličenko, beje, siejamas su nemenką rezonansą sukėlusiomis mįslingais buvusių vidaus reikalų ministro Zacharenkos, politiko Gončiaro ir verslininko Krasovskio dingimais.

Kitas Vidaus reikalų ministerijos pavaldume esantis specialiųjų pajėgų dalinys – ALMAZ (Подразделение антитеррора „Алмаз“), yra skirtas išimtinai kovai su terorizmu šalies viduje ir užsienyje. „Алмаз“ dalinys buvo sukurtas paskutiniaisiais SSRS metais, o 1990 m. buvo dislokuotas Baltarusijos SSR. ALMAZ – greitojo reagavimo pajėgos, kurių funkcijos kova su terorizmu, įkaitų vadavimas, sprogmenų neutralizavimas, itin pavojingų asmenų suėmimas, strateginių objektų ir valstybės pareigūnų apsauga ir pagalba kitoms šalies jėgoms struktūroms.

VRM pavaldi šalies milicija turi vadinamuosius specialiuosius policijos dalinius (Отряд милиции особого назначения (ОМОН) arba, tiesiog, Specialiosios paskirties milicijos pajėgos (riausių policija) (ПМЧ), „juodosios beretės“). Oficialiai VRM puslapyje yra įvardyti 10 OMON (specialiųjų karinių (milicijos) dalinių įvairiuose regionuose)⁶⁵. Pagrindinė minėtų dalinių funkcija viešosios tvarkos palaikymas, tvarkos užtikrinimas per masinius renginius, riausių malšinimas, kova su organizuotu nusikalstamumu ir kriminalinėmis grupuotėmis. Taip pat šios grupės turi, prireikus, būti pasirengusios likviduoti nelaimių, katastrofų, ar kitokių incidentų padarinius.

3.2. Valstybės saugumo komitetas (KGB)

Viena svarbiausių Baltarusijos saugumo aparato grandžių – Baltarusijos KGB. Baltarusijos Respublikos KGB vykdo tokias funkcijas: kontržvalgybą, žvalgybą, karinę kontržvalgybą, kovą su organizuotu nusikalstamumu ir kitomis grėsmėmis. 2002 m. gegužę įkurtas kovos su terorizmu padalinys⁶⁶.

⁶⁴ COBR įkurta 1999 m. kaip dalinys, skirtas kovoti prieš organizuotą nusikalstamumą, visgi, apie šį specialųjį dalinį viešos informacijos nedaug, <http://mvd.gov.by/ru/main.aspx?guid=3901>, 21 06 2013.

⁶⁵ 5448-asis sostinėje Minske, 3310-asis – Minsko regione, 5522-asis – Gardine, 5523-asis – Mogiliave, 5524-asis – Vitebske, 5525-asis – Gomelyje, 5526-asis – Breste, 5527-asis – Bobruiske, 5529-asis – Minske ir 5530-asis – Polocke (Baltarusijos VRM puslapis. Prieiga per internetą: http://mvd.gov.by/ru/main.aspx?guid=3881,2013_06_20).

⁶⁶ Baltarusijos KGB interneto puslapis, <http://www.kgb.by/>, 21 06 2013.

Baltarusijos KGB buvo mažiausiai reformuota po SSRS žlugimo, lyginant su kitų postsovietinių valstybių saugumo tarnybomis⁶⁷. KGB vaidmuo išaugo po 1994 m., į valdžią atėjus Lukašenkai. Prezidentui ir šalies vadovo skiriamai Ministrų Tarybai priklauso KGB kontrolė. Tiesa, daugelis KGB veiklos sričių lieka kruopščiai įslaptintos.

2013 m. liepos 24 d. paskelbtas naujausias iki šiol KGB veiklą reglamentuojantis prezidento įsakas. Jame detalai įvardyti KGB tikslai, funkcijos ir įgaliojimai. Tarp svarbesnių KGB uždavinių galima paminėti valstybės saugumo agentūrų, jų karinių struktūrų veiksmų koordinavimą ir organizavimą, užsienio žvalgybą ir kontržvalgybą, kovą su ekstremizmu, terorizmu, organizuotu nusikalstamumu, nelegalia imigracija, kontrabanda, prekyba ginklais, narkotikais, žmonėmis, vyriausybinių įstaigų komunikacijos apsaugą. KGB yra atsakingas už: nacionalinio saugumo programų kūrimą ir vykdymą, grėsmių analizę, informacijos rinkimą ir perdavimą saugumo struktūroms ir šalies vadovui, administruoti kitų saugumo struktūrų darbą, vykdyti žvalgybą ir kontržvalgybą, užtikrinti strateginių objektų, valstybinių organizacijų, masinio susibūrimo vietų saugumą, organizuoti antiteroristines operacijas ir jose tiesiogiai dalyvauti, vykdyti ikiteisminius tyrimus, ryšių kanalų tiek Baltarusijos teritorijoje, tiek šalies atstovybėse už valstybės ribų sekimą, naudojantis specialiomis techninėmis priemonėmis, ir apsaugą, vyriausybinių ryšių, telefoninio vyriausybinių ryšių paslaugų tiekimą NVS šalių vadovybei, kai vadovai lankosi Baltarusijos teritorijoje, užtikrina valstybės paslapčių apsaugą, tiekia šifravimo paslaugas, atlieka informacinės ir finansinės sistemos stebėseną, organizuoja jėgos struktūrų darbuotojų mokymus, atlieka ideologinį darbą ir kt. Taip pat dokumente patvirtintos taisyklės reglamentuojančios Baltarusijos KGB kolegijos struktūrą ir funkcijas ir įvardytas sąrašas KGB pavaldžių karinių ir kitų organizacijų⁶⁸.

⁶⁷ Batalden K. Steven, Batalden L. Sandra, *The Newly Independent States of Eurasia: Handbook of Former Soviet Republics*, Phoenix: Oryx Press, 1997, p. 5758.

⁶⁸ Указы Президента Республики Беларусь, О некоторых вопросах Комитета государственной безопасности, 23 июля 2013 г. № 325, <http://www.pravo.by/main.aspx?guid=3871&p0=P31300325&p1=1>, 22 10 2013.

Pavaldžių KGB karinių vienetų ir kitų organizacijų sąrašas: 1. 14-й отдельный полк правительственной связи Комитета государственной безопасности Республики Беларусь. 2. Автотранспортное государственное учреждение «Гараж оперативного назначения Комитета государственной безопасности Республики Беларусь». 3. Государственное учреждение «Научно-технический центр Комитета государственной безопасности Республики Беларусь». 4. Государственное учреждение «Санаторий «Лесное» Комитета государственной безопасности Республики Беларусь». 5. Государственное учреждение здравоохранения «Военно-медицинское управление Комитета государственной безопасности Республики Беларусь». 6. Государственное учреждение образования «Институт национальной безопасности Республики Беларусь».

Būdingas bruožas – santykinai dažna KGB vadovų kaita. 2004 m. iš KGB vadovo posto buvo atleistas Leonidas Erynas⁶⁹. 2007 m. atleistas Stepanas Sukharenka jį pakeitė Jurijus Žadobinas⁷⁰, 2012 m. atleistas Vadimas Zaitsevas, jį pakeitė Valerijus Vakulčikas. Nuo 1995 m. daugelis KGB vadovų neišdirbo daugiau nei penkerių metų.

KGB greitojo reagavimo pajėgos išlaikė sovietinių metų „Alfa“ („Альфа“) pavadinimą. „Alfa“ užduotimis apibrėžiamos kova su terorizmu, ekstremizmu, įkaitų pagrobimais. Tai greitojo reagavimo pajėgos, pavaldžios Baltarusijos KGB. „Alfa“ yra laikoma elitiniu greitojo reagavimo pajėgų daliniu, kuris dažnai vadinamas „Grupe A“. Iš esmės, „Alfa“ funkcijos nesiskiria nuo kovos su terorizmu dalinių, pavaldžių VRM, Valstybės sienos komitetui ir Gynybos ministerijai.

Atkreiptinas dėmesys, kad viešo ir oficialaus bendravimo su visuomene KGB nevykdo. Yra tik vienas žinomas atvejis, kai po 2004 m. parlamento rinkimų KGB vadovas Leonidas Jerinas susitiko su protestuojančių prieš nedemokratinus rinkimus atstovais. Teigiama, kad jis pokalbyje pripažino, kad visų pokalbiai įrašomi, turėdamas omenyje opoziciją⁷¹. Tokia iniciatyva tikriausiai nebuvo priimtina šalies vadovui ir už mėnesio KGB vadovas buvo atleistas. Kaip teigia patys opozicijos aktyvistai, susidūrimuose su KGB labai dažnai patiriamas fizinis ir psichologinis smurtas⁷².

3.3. Centralizacija, konkurencija ir sukarinimas

VRM sistemai ir KGB yra patikėta užtikrinti režimo stabilumą, užkirsti kelią politiniam ar bet kokiam kitam pasipriešinimui. Charakteringas pavyzdys kai likus vos kelioms dienoms iki 2006 m. Prezidento rinkimų, KGB vadovas S. Sucharenka, VRM ministras V. Noumovas ir generalinis prokuroras Piotras Miklaševičius surengė spaudos konferenciją, kurioje įvardijo opozicijos konspiraciją surengti protestus po rinkimų, naudojant sprogstamuosius užtaisus ir šturmuoti vyriausybės pastatą⁷³. Opozicijos veikėjai buvo perspėti,

⁶⁹ Silitski V., „Internal developments in Belarus“, in Lynch D., ed., *Chaillot Papers*, No. 85, November 2005, p. 44.

⁷⁰ Liakhovich A., „Belarusian elites – change and authoritarian rule“, in Fischer Sabine, ed., *Chaillot Papers*, No. 119, November 2009, p. 4142.

⁷¹ Bennet B., *The Last Dictatorship in Europe. Belarus under Lukashenko*, Hurst and Company, London, 2011.

⁷² How to dupe the KGB, *The Economist*, Nov 14th 2011, <http://www.economist.com/blogs/easternapproaches/2011/11/belarusian-dissidents>, 05 10 2013.

⁷³ Burger Ethan S., Minchuk V., (žr. 19 išnašą) p. 35.

kad gali būti baudžiami pagal teroristinės veiklos nuostatas nustatytas Baudžiamajame kodekse, taigi gali būti nubausti iki gyvos galvos ar jiems skirta mirties bausmė.

Apžvelgus formalias VRM ir KGB funkcijas galima bandyti atsakyti į klausimą, kas konkrečiai lemia šių institucijų gebėjimą padėti režimui išsilaikyti. Esminis klausimas, šiuo atveju, kaip įtikinti institucijas, kaip tam tikras poveikio visuomenei grupes, turinčias tam tikrų savų institucinių interesų, palaikyti režimą ar bent jau nesipriešinti esamai situacijai?

Paskatų asmeniniu lygiu ir instituciniu lygiu gali būti įvairių: pinigai, prestižas, privilegijos. Žinoma, visada galima panaudoti jėgą, įtikinant opoziciją bendradarbiauti. Jėgos naudojimas nebūtinai yra efektyvus, nes neįmanoma sukontroliuoti visos visuomenės, ypač interneto amžiuje. Be to, siekis užtikrinti visų lojalumą gali būti labai brangus. Ypač jeigu tos paskatos teikiamos ne tik individualiai iš autoritarinio lyderio kišenės, bet tam suteikiama teisinė forma, t. y. tokie santykiai institucionalizuojami. Pavyzdžiui, per teisines reformas ir nedemokratinus rinkimus užsitikrinamas kontroliuojamas parlamentas, o per tai ir tų institucijų, kurios turi teisę naudoti jėgą, kontrolė.

Jėgos institucijų kontrolė Baltarusijoje yra centralizuota, ji tenka prezidentui. Siekiant parodyti bent fasadinį legitimumą, teisę keisti įstatymus, reguliuojančius šių institucijų veiklą, turi ir parlamentas. Tačiau nuo 2004 m. į parlamentą nebepatenka nei vienas opozicinės partijos atstovas. Kita vertus, prireikus, prezidentas turi teisę leisti įstatymo galią turinčius teisės aktus. Pavyzdžiui, nustatyti griežtesnę interneto vartotojų priežiūrą, kuri dažniausiai išnaudojama kaip įrodymas teismuose prieš opozicijos aktyvistus⁷⁴.

Antra, sprendžiant iš statistikos, jėgos struktūrų vadovai institucijose keičiasi gana dažnai. Ir pastarieji keičiasi ne šiaip dėl to, kad būtų išleidžiami į pensiją, bet specialiai atliekant rotaciją Pavyzdžiui, G. Nevyglas vadovavo Pasienio kariuomenei, ėjo BST sekretoriaus pareigas, taip pat buvo specialusis įgaliotinis šalies prezidento administracijoje. Šeimanas buvo BST sekretoriumi, vėliau Gynybos ministru, dabar dirba Lukašenkos administracijoje. Panašu, kad tarp Baltarusijos jėgos struktūrų vadovų yra nusistovėjusi tiek asmeninė konkurencija, tiek rotacijos praktika. Keisdamas vadovus A. Lukašenka ne tik demonstruoja įtaką, nes kaip pastebi analitikai, kartais nedemokratišiams lyderiams sunku pasikliauti kuria nors įtakos grupe ir savo galią tenka demonstruoti ne piliečiams, ar užsieniui, bet elitui. Kartu jis užsitikrina, kad nė vienoje institucijoje jos vadovas neįgis pernelyg daug įtakos.

⁷⁴ Chavusu Y., „Soon there will be less privacy in Belarusian internet“, *Bell: Belarus Info Letter*. Issue 3(13), April 2010, p. 2.

Po SSRS griūties saugumo aparatas Baltarusijoje nebuvo iš esmės pertvarkytas, o pritaikytas (ypač po 1994 m.) naujo režimo poreikiams. Saugumo aparato lojalumas režimui priklauso nuo režimo saugumo aparatui skiriamo finansavimo, saugumo kadrų skiriamų pozicijų, dažniausiai priklausančių nuo prezidento arba jo artimos aplinkos asmeninės valios, ir asmeninių ryšių su aukštais režimo pareigūnais ir prezidentu.

Trečia, peržvelgus minėtų institucijų funkcijas, akivaizdu, kad jos panašios arba tokios pačios. Masinių protestų metu stebėtojams dažnai sunku atskirti, kurios institucijos specialios paskirties padalinys yra įgaliotas veikti. Arba prireikus visos vidaus pajėgos dislokuojamos vienu metu, kaip pavyzdžiui, atsitiko per 2006 m. per prezidento rinkimus.

Pati visų įmanomų pajėgų mobilizacija yra svarbi visų pirma žinios visuomenei pasiuntimui – kas priima sprendimus ir kas valdo visas jėgos struktūras. Tačiau visų jų mobilizacija iš tiesų sustato visas sukarintas ir turinčias teisę naudoti jėgą institucijas į vieną konkurencinę eilę – joms tai yra išbandymas ir kartu galimybė pademonstruoti, kas yra lojalesnis kartais ganėtinai politiškai dviprasmiškose situacijose, tokiose, kaip susidorojimas su politiniais oponentais. Funkcijų sutapimas iš principo šalies vadovui ir kartu saujelei žmonių, kontroliuojančiai jėgos struktūrų veiksmus, garantuoja, kad konkurencija ir galimybė „įrodyti lojalumą“ užtikrins ir tai, kad vienoms struktūroms pakeitus nuomonę, bus kas jas pakeičia ir jos galės veikti kaip substitutai. Režimo stabilumui ir išlikimui, ypač jeigu susidaro krizinė situacija, kai režimas turi stabilizuoti susidariusią situaciją tai – svarbi struktūrinė aplinkybė.

Ketvirta, vidaus saugumą turinčios užtikrinti institucijos yra sukurtos. Specialieji padaliniai, net ir tie, kurie užtikrina viešąją tvarką pramoginių renginių metu, turi teisę naudoti karinę ekipuotę. Jau nekalbant apie tai, kad visiškai ginkluotos vidaus pajėgos yra pagrindiniai didesnių Baltarusijos opozicijos akcijų nuolatiniai palydovai. 2005 m. Baltarusijos parlamentas priėmė Vidaus reikalų ministerijos pajėgų įstatymą, kuris aiškiai suteikia įgaliojimus vidaus pajėgoms išsklaidyti antivyriausybinės demonstracijas. Be to, Parlamentas suteikė prezidentui išimtinę teisę įsakyti šalies pajėgoms naudoti ginklus ir kitą karinę įrangą viešajai tvarkai užtikrinti⁷⁵. Taip pat buvo apribota statutinių pareigūnų galimybė atsisakyti vykdyti įsakymą, pavyzdžiui, šauti.

Apibendrinant, Baltarusijoje nusistovėjusi institucinė sistema nėra tiesiogiai aprašyta konstitucijoje ar įstatymuose. Ypatinę vaidmenį vaidina prezidento asmenybė, kuri per įvairias formalias ir neformalias praktikas nustato savo galios ribas. Teisinės ribos autoritarinėje politinėje sistemoje turi ten-

⁷⁵ Burger Ethan S., Minchuk V., (žr. 19 išnašą) p. 34.

denciją irti ir susilieti su konkretais asmens įvaizdžiu. Tokiais atvejais asmuo, esantis valdžioje, palaipsniui pakeičia įstatymus⁷⁶.

3.4. Vidaus saugumo aparato veikimo specifika ir režimo stabilumas: paskatos, centralizacija, konkurencija ir sukarinimas

Apžvelgus formalias VRM ir KGB funkcijas galima bandyti atsakyti į klausimą, kas konkrečiai lemia šių institucijų gebėjimą padėti režimui išsilaikyti. Esminis klausimas, šiuo atveju, kaip įtikinti institucijas, kaip tam tikras poveikio visuomenei grupes, turinčias tam tikrų savų institucinių interesų, palaikyti režimą ar bent jau nesipriešinti esamai situacijai?

Pirma, svarbus paskatų, dažniausiai finansinių, aspektas. Paskatos gali būti įvairios: pinigai, privilegijos, prestižas. Paskatų asmeniniu lygiu ir instituciniu lygiu gali būti įvairių: pinigai, prestižas, privilegijos. Saugumo aparato lojalumas režimui priklauso nuo režimo saugumo aparatui skiriamo finansavimo, saugumo kadrams skiriamų pozicijų, dažniausiai priklausančių nuo prezidento arba jo artimos aplinkos asmeninės valios, ir asmeninių ryšių su aukštais režimo pareigūnais ir prezidentu. Žinoma, visada galima panaudoti jėgą, įtikinant opoziciją bendradarbiauti. Jėgos naudojimas nebūtinai yra efektyvus, nes neįmanoma sukontroliuoti visos visuomenės, ypač interneto amžiuje. Be to, siekis užtikrinti visų lojalumą gali būti labai brangus. Ypač jeigu tos paskatos teikiamos ne tik individualiai iš autoritarinio lyderio kišenės, bet tam suteikiama teisinė forma, t. y. tokie santykiai institucionalizuojami. Pavyzdžiui, per teisines reformas ir nedemokratinus rinkimus užsitikrinamas kontroliuojamas parlamentas, o per tai ir tų institucijų, kurios turi teisę naudoti jėgą, kontrolė.

Kalbant apie finansavimą, viešojoje erdvėje informacijos apie Baltarusijos jėgos ir karinėms struktūroms skiriamas lėšas iš esmės nėra. Tokia egzistuojanti, jei taip galima sakyti, „dūmų uždanga“ prisideda prie institucijų tarpusavio konkurencijos dėl skiriamų resursų išlaikymo, o per tai užsitikrinamos ir institucijų lojalumas. Pavyzdžiui, kariuomenės finansavimas įvairių informacinių šaltinių duomenimis siekia apie 1,21,4 proc. šalies BVP, kas sudaro apie 550,1 mln. JAV dolerių kasmet⁷⁷.

⁷⁶ Bekus N., *Struggle over Identity. The Official and the Alternative „Belarussianness*, Budapest, New York: CEU Press, 2010, p. 105.

⁷⁷ Shabanov V., *Russia must finance the army of Belarus? Pravda.ru*, http://english.pravda.ru/russia/politics/14-02-2012/120507-russia_belarus-0/, 14 02 2012, arba <http://www.nationmaster.com/country/bo-belarus/mil-military>, 24 01 2014.

Pastebimas nežymus karinių pajėgų finansavimo mažėjimas. Tiesa, ši tendencija pastebėtina vertinant paprastų karių atlyginimus. Pastaraisiais metais algos vidutiniškai siekė vos 300 JAV dolerių, o elitinių pajėgų kariai uždirba iki 500–550 JAV dolerių. Greta oficialios algos (kaip ir daugelyje valstybių) kariai gali naudotis kai kuriomis socialinėmis garantijomis: nemokamas viešasis transportas, galimybė patekti be eilės pas gydytoją arba nemokamos studijos.

Baltarusijos visuomenėje diskutuojama, kad milicijos darbuotojų atlyginimai siekia 550–830 JAV dolerių⁷⁸. Taigi pradedančių karių ir VRM struktūros darbuotojų algos yra panašios, suprantama, sunku tikėtis kad saugumo struktūrų atlyginimai būtų viešai skelbiami ar žinomi. Tačiau yra manančių, kad jie galėtų būti didesni nuo dviejų iki keturių kartų už anksčiau minėtas sumas. Taigi kalbant apie finansines paskatas darbuotojams, neatsižvelgiant į bendrą skiriamą sumą konkrečiai institucijai, galima būtų kelti prielaidą, jog šiuo požiūriu jos panašios vertės, o tai tik dar vienas elementas, kuris prisideda prie tarpinstitucinės ir asmeninės konkurencijos.

Vis tik reikėtų turėti omenyje, kad milicijos ar net ir specialių pajėgų finansavimas VRM sistemoje nereikalauja tiek ilgalaikių ir nuolatinių investicijų kaip karinės pajėgos, kurių modernizacija būtina ne tiek dėl režimo išlaikymo, kiek dėl tiesioginės jų funkcijos vykdymo – šalies gynybos – užtikrinimo⁷⁹. Žinant korupcijos, lygį Baltarusijoje, akivaizdu, kad investicijos į technologijas yra irgi puiki paskata bent jau karinių pajėgų vadovybei demonstruoti savo lojalumą.

Antra, jėgos naudojimas ir saugumo struktūrų centralizacijos aspektas. Siekiant parodyti bent fasadinį legitimumą, teisę keisti įstatymus, reguliuojančius šių institucijų veiklą, turi ir parlamentas. Tačiau nuo 2004 m. į parlamentą nebepatenka nei vienas opozicinės partijos atstovas. Kita vertus, prireikus, prezidentas turi teisę leisti įstatymo galią turinčius teisės aktus. Pavyzdžiui, nusta-

⁷⁸ „Вакансии охранных служб, милиция в Минске“, 2014 01 12, *Slando.by*. <http://minsk.mn.slando.by/rabota/ohrana-bezopasnost/>, 24 01 2014, „Белорусские милиционеры уже зарабатывают в среднем больше 500 долларов“, *5min.by*, <http://5min.by/news/milicioneri-zarabativajut-svishe-500-dollarov.html>, 24 01 2014.

⁷⁹ Reikia turėti omenyje, kad Baltarusijos karinis-pramoninis kompleksas sudaro labai didelę šalies ekonomikos dalį (spėjama, kad sovietmečiu tai sudarė apie 70 proc. visos ekonomikos, dabar – gerokai mažiau), o iš biudžeto subsidijų skiriama jam išlaikyti daugiausia (šiek tiek daugiau skiriama tik statybų sektoriui). Baltarusijos karinė pramonė gamina keliais kartais daugiau produkcijos nei reikia jos gynybai, dėl to ir susidaro tokios subsidijos, tačiau tas subsidijas nutraukus gręstų ne tiek nelojalumo režimui problema dėl tų gamyklų vadovybės nuomonės, kiek socialinis sprogimas panaikinus tuos tūkstančius darbo vietų. Ši problema būtų politiškai sunkiai įveikiama. Išsamiau: Legvold R., Wallander C., eds., *Swords and Sustenance: The Economics of Security in Belarus and Ukraine*, Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 2004, p. 131133.

tyti griežtesnę interneto vartotojų priežiūrą, kuri dažniausiai išnaudojama kaip įrodymas teismuose prieš opozicijos aktyvistus⁸⁰. Saugumo sistemos kontrolės centralizacija reiškia, kad sprendimų priėmimo prasme dominuoja vienas lyderis, kurio sprendimu gali būti koreguojamas visos sistemos darbas. Šiuo atveju, sprendimų priėmimas vyksta santykinai sklandžiau ir operatyviau nei kitokio pobūdžio kontrolės atveju, be to, tokio pobūdžio subordinacija lemia, kad kiekvienas saugumo sistemos subjektas yra tiesiogiai pavaldus vienam galios centrui, tai daro efektyvų sistemos funkcionavimą.

Trečia, peržvelgus minėtų institucijų funkcijas, akivaizdu, kad sutampa, netgi atsikartoja. Masinių protestų metu stebėtojams dažnai sunku atskirti, kurios institucijos specialios paskirties padalinys yra įgaliotas veikti. Arba prireikus visos vidaus pajėgos dislokuojamos vienu metu, kaip pavyzdžiui, atsitiko per 2006 m. per prezidento rinkimus. Manytina, kad funkcijų sutapimas reikalingas tiek operatyviam pajėgų veikimui užtikrinti, tiek galimam kurių nors pajėgų „maišto“ prieš vadovybę arba režimo vadovus neutralizavimui, pavyzdžiui, kuriai nors pajėgų grandžiai arba visoms pajėgoms atsisakius vykdyti tiesioginius valdžios nurodymus.

Ketvirta, vidaus saugumą turinčios užtikrinti institucijos yra sukurtos. Specialieji padaliniai, net ir tie, kurie užtikrina viešąją tvarką pramoginių renginių metu, turi teisę naudoti karinę ekipuotę. Jau nekalbant apie tai, kad gerai ginkluotos vidaus pajėgos yra pagrindiniai didesnių Baltarusijos opozicijos akcijų nuolatiniai palydovai. 2005 m. Baltarusijos parlamentas priėmė Vidaus reikalų ministerijos pajėgų įstatymą, kuris aiškiai suteikia įgaliojimus vidaus pajėgoms išsklaidyti antivyriausybines demonstracijas. Be to, Parlamentas suteikė prezidentui išimtinę teisę įsakyti šalies pajėgoms naudoti ginklus ir kitą karinę įrangą viešajai tvarkai užtikrinti⁸¹. Taip pat buvo apribota statutinių pareigūnų galimybė atsisakyti vykdyti įsakymą, pavyzdžiui, šauti.

Apibendrinant, Baltarusijos režimas ir saugumo sistema yra glaudžiai susiję. Režimas griežtai kontroliuoja saugumo aparatą per paskatas ir centralizuotą tiesioginį saugumo struktūrų valdymą. Jei nebūtų griežtos kontrolės, režimas nesugebėtų panaudoti saugumo struktūrų savo tikslams įgyvendinti, taigi susidurtų su stabilumo nepakankamumu. Baltarusijos saugumo pajėgų valdymas, struktūra (sukarinimas) ir funkcijų sutapimas leidžia operatyviai reaguoti į krizes ir vykdyti duotas užduotis iš vieno galios centro. Būtent šiuo galios centru yra prezidento asmenybė, kuri per įvairias formalias ir neforma-

⁸⁰ Chavusu Y., „Soon there will be less privacy in Belarusian internet“, *Bell: Belarus Info Letter*. Issue 3(13), April 2010, p. 2.

⁸¹ Burger, Ethan S., Minchuk V., (žr. 19 išnaša) p. 34.

lias praktikas nustato savo galios ribas. Teisinės ribos autoritarinėje politinėje sistemoje turi tendenciją irti ir susilieti su konkretaus asmens įvaizdžiu. Tokiais atvejais asmuo, esantis valdžioje, palaipsniui pakeičia įstatymus⁸².

4. Visuomenės kontrolė: jėgos naudojimas ir kiti būdai

2000 m. Baltarusijoje, kaip ir Ukrainoje, visuomenė labiausiai pasitikėjo bažnyčia ir kariuomene. Šiomis institucijomis pasitikėjimas viršijo 20 proc., o nepasitikėjimas policija siekė 40 proc. Baltarusijoje ir 50 proc. Ukrainoje⁸³.

Esant tokiam santykinai nepalankiam vertinimui tų institucijų, kurios atsako už viešąjį ir piliečių saugumą ir užtikrina režimo saugumą, būtinas ir kitas institucinis tinklas ne tik oficiali valdžios vertikalė, kad visuomenė pasitikėtų pačiu režimu.

Institucinė sistema padedanti užtikrinti režimo ilgalaikiškumą, kaip minėta nebūtinai yra formali. Šią funkciją įtikinant ar priverčiant visuomenės grupes elgtis vienaip ar kitaip gali atlikti ir su jėgos struktūromis tiesiogiai nesusijusios institucijos. Priešingai, siekiant legitimumo paprasčiau yra išnaudoti neformalias struktūras, kurios ne tik tiesiogiai motyvuoja visuomenę, bet ir gali veikti kaip paramos tinklas formalioms institucijoms.

Be švietimo sistemos, kuri padeda formuoti sovietinį ar panslavistinį identitetą, Baltarusijos valdantysis režimas yra užsitikrinęs ir žiniasklaidos monopolį. Didžiausio šalies dienraščio „Sovetskaja Belarus – Belarus Segodnia“ tiražas siekia 550 tūkst., o visoms valstybinėms žiniasklaidos priemonėms 2006 m. iš šalies biudžeto buvo skirta net apie 50 mln. dolerių⁸⁴. Pasak nepriklausomos Baltarusijos žurnalistų asociacijos, šalyje liko vos 16 registruotų nepriklausomų laikraščių, rašančių visuomeninėmis ir politinėmis temomis, kurių bendras tiražas nesiekia 250 tūkst. egzempliorių. Be to, dauguma jų nėra įtraukti į prenumeruojamų leidinių sąrašą, todėl praktiškai neturi galimybių užsitikrinti skaitytojų. Dalies jų rekomenduojama nepardavinėti valstybinėse parduotuvėse, spaudos kioskuose ir pan. Kita vertus, tokios darbo sąlygos turėtų būti pažįstamos visoms buvusioms sovietinio bloko valstybėms. Sovietmečiu „samizdatas“ (namų sąlygomis spausdinama informacija), pavyzdžiui, Lietuvoje veikė pakankamai sėkmingai. Tačiau, kaip parodė 2006 ir 2010

⁸² Bekus N., *Struggle over Identity. The Official and the Alternative „Belarussianness*, Budapest, New York: CEU Press, 2010, p. 105.

⁸³ Fritz V., (žr. 8 išnašą) p. 221.

⁸⁴ „На какую прессу уходят государственные деньги?“, *Charter 97*, 05 23 2013, <http://www.charter97.org/bel/news/2006/05/23/pressa>, 03 09 2013.

m. prieš prezidento rinkimus vykusi informacinė kampanija, Baltarusijoje toks žinių perdavimo būdas nėra išplėtotas, nėra nei numanomo skaitytojų tinklo, nei potencialių platintojų sąrašo.

Kontroliuojama žiniasklaida yra tik vienas elementas. Kontroliuojama arba, galima sakyti, tinkamai sukurta pilietinė visuomenė yra dar svarbiau. Baltarusijoje veikia sovietmečio pavadinimą išlaikiusi pionierių organizacija, kuriai priklauso praktiškai visi moksleiviai ir Baltarusijos respublikinė jaunimo sąjunga (BRSM). Jai priklauso tūkstančiai jaunų žmonių, ypač studentų. Priklausomybė šioms organizacijoms yra savanoriška, tačiau realiai nepriklausydamas kuriai nors iš jų moksleivis ar studentais rizikuoja gauti žemesnius pažymius, ar net nuogąstaujama, kad gali nukentėti tėvai, kurie nenori atinkama ideologija auklėti savo vaikų. Maža to, abi organizacijos visuomenėje yra suprantamos ir priimamos kaip „informacijos surinkimo ir perdavimo atitinkamoms institucijoms“ struktūros.

BRSM skiriamas itin geras finansavimas. Teigiama, kad BRSM 2011 m. gavo 6,6 mln. dolerių ir tai sudarė 98 proc. visų jaunimui skirtų lėšų⁸⁵.

Valdantysis režimas, kitaip nei tikėtusi institucionalizmo teoretikai, nesistengė kooptuoti esamų vis dar aktyvių visuomenės grupių. Spėtina, kad paprastumo dėlei vietoje derybų su šiomis grupėmis ar bandymo įtikinti, režimas tiesiog sukūrė ištisą sau lojalių organizacijų grandinę panašiais ar net identiškais pavadinimais kaip tos organizacijos ar visuomenės grupės, kurių ideologija yra visuomenei žinoma, suprantama ir galėtų pasirodyti patraukli, pavyzdžiui, Baltarusijos komunistų partija, Baltarusijos vaikų ir jaunimo organizacijų tarybos (RADA), Baltarusijos rašytojų sąjunga, profsąjungos. Visais atvejais, buvo įkurti valdžiai lojalūs šių organizacijų antrininkai, užtikrinant, kad bent keletas žmonių pereis iš senosios partijos į naująją ir štai jums demokratija: nepatenkinti išėjo, sukūrė naują partiją, o senoji partija nebepajėgia vykdyti savo veiklos ir laipsniškai nyksta, o radus teisinių priekabių, jos veikla sustabdoma ar uždraudžiama. Šios organizacijos ne tik, kad šlovina vadovą, bet ir pasiteisina už jį, jeigu yra reikalas. Pavyzdžiui, Lukašenkai nepagarbiai atsiliepus apie Baltarusijos literatūrą, lojalios rašytojų sąjungos vadovas paaiškino, kodėl šalies rašytojai nėra nieko pasiekę.

Norint, kad pakankamai institucijų „konstatuotų“ režimo legitimumą, tuo metu, kai Baltarusijos opozicija rinko bendrą kandidatą prieš 2006 m. rinkimus, pagrindinėje Minsko salėje vyko Visos Baltarusijos susirinkimas, kuris, kaip savotiškas Sovietų Sąjungos partinis suvažiavimas, nustatė artimiausio penkmečio šalies vystymosi tikslus. Toks visos Baltarusijos įvairių re-

⁸⁵ Ryhor Astapenia, „Lukashenka's Youth“ *Belarus Digest*, 19 September 2012, <http://belarusdigest.com/story/lukashenka's-youth-11229>, 03 09 2013.

gionų, skirtingų profesijų, mokslo įstaigų, įmonių atstovų susitikimas suteikia priešrinkiminę auditoriją prezidentui, tuo pačiu „bendru sutarimu“ priimami sprendimai užtikrina režimo teisėtumą, ideologinį tęstinumą. Tokiuose visuotiniuose suvažiavimuose atstovaujamos ir karinės pajėgos, ir saugumo tarnybos ir visos jos gauna užduotis, ne tik kaip kasdien iš prezidento, bet ir iš daugiau kaip dviejų tūkstančių atstovų.

Apibendrinus, valdžios vertikalė Baltarusijoje nebūtų pilna, jeigu nesiremtų neformaliomis struktūromis – visų pirma, lojaliomis nevyriausybinėmis organizacijomis. Visa tai padeda ne tik kaupti informaciją, veikia preventiškai kaip perspėjimo sistemos, bet taip pat yra ir spaudimo priemonė pritarti režimo politikai.

Išvados

Straipsnyje analizuojama kaip kariuomenė ir kitos Baltarusijos saugumo architektūrą sudarančios institucijos gali paveikti režimo stabilumą. Daugiausiai dėmesio skiriama institucinei analizei – kaip ir kodėl apibrėžiamos kariuomenės ar saugumo institucijų funkcijos, kurios iš jų yra formalios, kurios neformalios, kokios neformalios institucijos ar organizacijos prisideda prie formalijų institucijų pastangų užtikrinti režimo stabilumą.

Tam, kad išlaikytų ne tik visuomenės lojalumą režimui, bet ir pačių institucijų lojalumą režimui, Lukašenka naudoja kelis instrumentus institucionalizuodamas savo galią. Pirma, užtikrina asmeninę konkurenciją tarp saugumo institucijų vadovų ir jų priklausomybę nuo prezidento institucijos – per kišimąsi į personalo politiką, vadovų skirimą, šių institucijų finansavimo nustatymą. Antra, stebima tarpinstitucinė konkurencija, nes bent kelių jų funkcijos persidengia ar net yra tapačios. Trečia, visos saugumo tarnybos yra militarizuotos ir centralizuotos. Prireikus pats prezidentas tiesiogiai gali imtis vadovauti joms.

Nesant griežtos kontrolės režimas nesugebėtų panaudoti saugumo struktūrų savo tikslams įgyvendinti, taigi susidurtų su stabilumo nepakankamumu. Baltarusijos saugumo pajėgų valdymas, struktūra (sukarinimas) ir funkcijų sutapimas (būtinai galimo maišto kurioje nors iš pajėgų grandžių kilmui neutralizuoti) leidžia operatyviai reaguoti į krizes ir vykdyti duotas užduotis, nepaisant jų pobūdžio, iš vieno galios centro. Būtent šiuo galios centru yra prezidento asmenybė, kuri per įvairias formalias ir neformalias praktikas nustato savo galios ribas. Teisinės ribos autoritarinėje politinėje sistemoje turi tendenciją irti ir susilieti su konkrečiu asmens įvaizdžiu. Tokiais atvejais as-

muo esantis valdžioje palaipsniui pakeičia įstatymus⁸⁶.

Kuriant valdžios vertikalę režimo išlikimui didžiausią svarbą turi KGB ir VRM. Tačiau ši valdžios vertikalė nebūtų pilna, jeigu nesiremtų neformalio- mis struktūromis – visų pirma, lojaliomis nevyriausybinėmis organizacijomis. Visa tai padeda ne tik kaupti informaciją, bet veikia prevenciškai kaip perspė- jimo sistemos, bet taip pat yra ir spaudimo priemonė pritarti režimo politikai. KGB ir VRM pavaldume esančios milicija ir vidaus pajėgos yra pagrindinės tvarką šalies viduje užtikrinančios institucijos, kuriomis kliaujasi režimas. Šios struktūros kontroliuoja surenkamą informaciją, turi galimybes sulaukyti ir įka- linti nelojalius asmenis, naudoja psichologinio spaudimo priemones.

Baltarusijoje kariuomenė tiesiogiai nedalyvauja įgyvendinant visuomenės saugumo ir viešosios tvarkos užtikrinimo funkcijas. Masinių protestų ar režimo opozicijos atžvilgiu kariuomenė išlieka neutrali. Režimo stabilumo atžvilgiu, ka- rinės pajėgos atlieka simbolinę ideologinę funkciją, kitaip tariant, pateikia pa- vyzdį, kaip turi elgtis tikri šalies „patriotai“, ypač rinkimų metu. Kartu kariuome- nė naudojama įtvirtinant tam tikrą Baltarusijos geopolitinę tapatybę.

Režimo stabilumui svarbus faktorius – Rusijos ir Baltarusijos karinio aljanso formavimas, atliekantis treją funkciją: pirmoji atgrasymo nuo Va- karų saugumo struktūrų; antroji geopolitinės tapatybės formavimo ir režimo legitimacijos; trečioji finansinio režimo stabilumo.

2014 m. sausis

⁸⁶ Bekus N., *Struggle over Identity. The Official and the Alternative „Belarussianness“*, Budapest, New York: CEU Press, 2010, p. 105.